

tarih® evresi

İki Aylık Tarih ve Kùltür Dergisi

Prof. Dr. Selda KILIÇ
ÖZEL SAYISI

EYLÜL-2022

www.tarihcevresi.com

ISSN: 1303-3876

**Göle Kazasının Ekonomik Durumu ile
İlgili Bir Belge**

Osmanlı'nın Anayasal Sisteme Geçiş

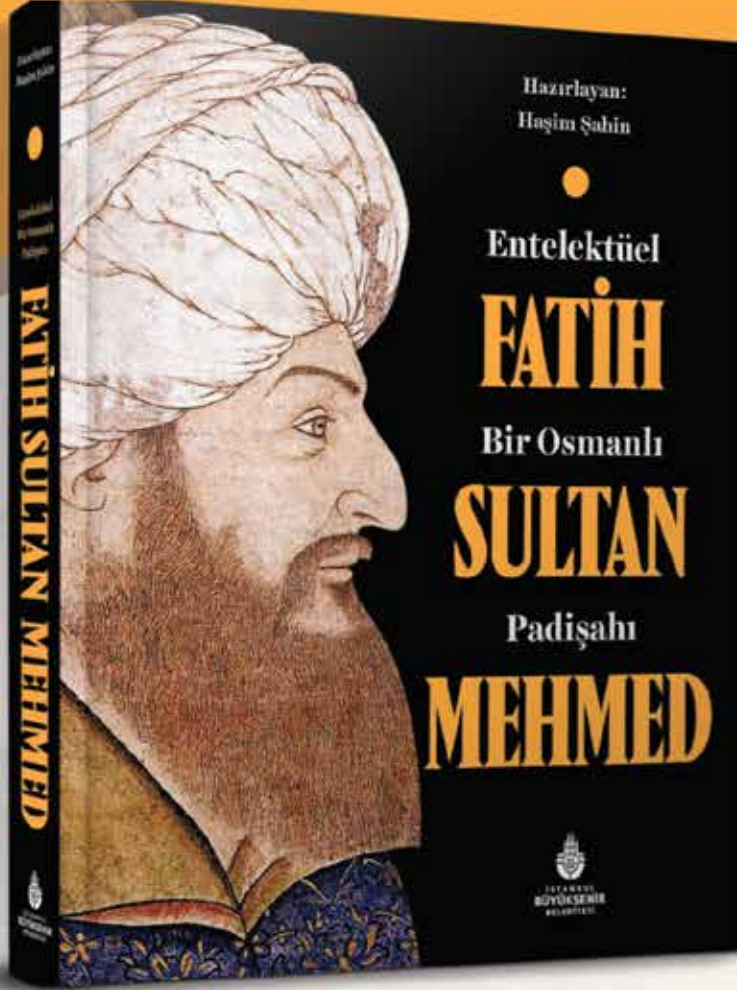
**Su Yolları Ve Su-Yolcu Esnafına Dair
Bazı Tespitler**

**Osmanlı Devleti'nin İlk Bükreş Sefiri
Süleyman Hurşid Bey (1846-1885)**

İstanbul Büyükşehir Belediyesi' ne Katkılarında Dolayı Teşekkür Ederiz

İBB YAYINLARI'NDAN YENİ BİR ESER!

**Tarihin seyrini deęiřtiren
bir dünya liderinin portresi.**

İstanbul Kitapçısı şubeleri ve
istanbulkitapcisi.com'da!

İBB
İSTİTAPÇISI

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
KÜLTÜR AŞ

www.kultur.istanbul

Dergiden;

Tarihe ışık tutacak bir kaynak mahiyetindeki dergimizin "Eylül Özel Sayısı" nda Prof. Dr. Selda KILIÇ, Göle Kazasının Ekonomik Durumu ile İlgili Bir Belge, Osmanlı'nın Anayasal Sisteme Geçişi, Su Yolları Ve Su-Yolcu Esnafına Dair Bazı Tespitler, Osmanlı Devleti'nin İlk Bükreş Sefiri Süleyman Hurşid Bey (1846-1885) Makaleleri ile karşınızdayız

Tarih Çevresi Dergisi

tarih evresi

Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

Prof. Dr.
Selda KILIÇ

ÖZEL SAYISI

EYLÜL-2022

Sahibi

MT PROMOSYON MATBAA

Yazı İşleri Müdürü

Ogün Nuri TAŐ

Yayın Yönetmeni

Nesim ŐEKER

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Nesim ŐEKER, Doç. Dr. Nurten KILIÇ,
Doç. Dr. Birsen BULMUŐ, Doç. Dr. Umut ÖZGÜR.

İrtibat

Tel: (0312) 256 74 92 - 0505 677 22 35

tarihdergisi@gmail.com

Bu dergi Hacettepe, Boğaziçi, Bilkent, ODTÜ niversitelerinde bulunan Doktorlar,
Doçentler ve Master ėrencileri tarafından iki ayda bir yayımlanır.
Dergiye gönderilen yazılar basılmaz ise istenmesi halinde iade edilir.
Dergide yayımlanan yazıların içeriğinden yazı sahipleri sorumludur.

Basım

MOOMELL REKLAM BASIM YAYIN

Tel: +90 (533) 978 42 84

İÇİNDEKİLER

Göle Kazasının Ekonomik Durumu ile İlgili Bir Belge.....	6
Osmanlı'nın Anayasal Sisteme Geçişi.....	14
Su Yolları Ve Su-Yolcu Esnafına Dair Bazı Tespitler.....	26
Osmanlı Devleti'nin İlk Bükreş Sefiri Süleyman Hurşid Bey (1846-1885).....	40

Göle Kazasının Ekonomik Durumu ile İlgili Bir Belge A Document About The Economic Situation of Göle District

Selda KILIÇ*

Öz

Türk Kurtuluş Savaşı son derece zor şartlar altında verilmiştir. Üstelik de bu çetin mücadelede maddi ve mali olanaklar oldukça kısıtlıdır. Biz de Bu çalışma ile Milli Mücadelenin en önemli dönemlerinden 1922 yılı itibarıyla Göle Kazasının iktisadi hayatı ile ilgili olarak küçük de olsa bir tespit yapmaya çalışacağız. Elimizdeki belge Kolordu Kumandanlığından telgraf ile, Ardahan Mutasarrıflığı vasıtasıyla 27.04.1922 (27.IV.1338) tarihinde Göle Kaymakamı Hayri Bey'e gönderilen, kazanın 1922 yılındaki ekonomik durumu ile ilgili bilgi edinebilmek amacıyla sorulan, yedi soru ve cevabı içermektedir. Söz konusu çalışmanın amacı da belgenin ışığı altında, Kurtuluş Savaşı'nın verildiği bu dönemde Doğu Anadolu bölgesindeki bir kazamızın iktisadi yapısı hakkında bilgi aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler : *Ekonomi, Kaza, Göle, Tarım, Hayvancılık, Sermaye*

Abstract

Turkish Independence War was done under very hard conditions. Furthermore, the physical and financial facilities were rather limited when this struggle was conceded. With this study, we will try to make determination about the economic life of Göle District in 1922 which was one of the most important period of National Independence War. The document we had contains seven questions and answers which were asked to learn the economic situation of Göle District in 1922 by a telegram sent from Corps Command Headquarters through Ardahan Governorship to the head of Göle District – Hayri Bey- in 27.04.1922 (27. IV.1338). The aim of this study, under the light of this document, is to convey information about the economic situation of a district located in East Anatolia during the period which Independence War was done.

Key Words : *Economy, District, Göle, Agriculture, Livestock*

*Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü

Bilindiği gibi Kurtuluş Savaşı, son derece zor şartlar altında verilmiştir. Bu olumsuz koşulların başında da parasal sıkıntılar gelmektedir. Biz de bu çalışmamız ile milli mücadelemizin en önemli dönemlerinden 1922 yılı itibarıyla Göle Kazasının iktisadi hayatı ile ilgili olarak küçük de olsa bir tesbit yapmaya çalışacağız. Ancak bölgenin ekonomik yapısına gelmeden, bu dönemde genel olarak Osmanlı mali durumuna değinmemiz gerekmektedir.

Trablusgarb, Balkan Savaşları, I.Dünya Savaşı ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu konuda en iyi örneği, son Osmanlı Mebusan Meclisinin, kapatılmasından birgün önceki toplantısında ek ödenek kanun tasarısı görüşmelerinde bulmaktayız. İstanbul halkına eklemek sağlamak için bile İaşe Nazırlığı 3 milyon liralık ek ödenek istemekte ve konu 18 Aralık 1918 günkü oturumda görüşülmektedir. Kürsüye çıkan Sinop Vekili Fehmi Efendi başkent halkının (İstanbul) aç olduğundan bahsetmektedir. Yani 1918 yılı sonlarında İstanbul halkı açtır. Devlet halka, eklemek verebilmek için 3 milyon lira bile bulamamakta, bunun için borçlanma yolunu seçmektedir. İstanbul'da dahi açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalınmış olması, ekonominin ne kadar güçsüz ve bozuk olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Devletin ekonomik ve mali güçsüzlüğü gittikçe artarak, Mayıs 1919'da, devlet memurlarına aylık ödeyemez duruma gelecektir.¹ I. Dünya Savaşının yarattığı bu ekonomik çöküntü ve mal darlığı sonucu bir enflasyonist baskı da başgöstermiştir.² Benzeri bir olumsuzluk zirai üretim içinde sözkonusu olmuştur. Zirai üretim Dünya Savaşında önemli ölçüde tahrip olmuştur. Aslında devlet, savaşın başlamasıyla birlikte, büyük bir savaş finansmanı sıkıntısına girmişti.⁴ Savaşla birlikte ekili alanlarda'da azalmalar meydana gelmiş, savaş öncesi toplam 75 milyon dönümü aşkın toprak işlenirken, savaşın ilk yılında 30 milyona, daha sonraları ise 25 dönüme kadar düşme olmuştur. Koyun ve keçi gibi hayvan mevcudu ise, %41 civarında gerileme göstermiştir. Hayvanların kötü beslenmesinin sonucunda et ve süt veriminde de düşüşe sebep olacağı açıktır.⁵ 1919 yılına gelindiğinde ise, bu yılın mali koşulları; bir bakıma Kurtuluş Savaşı'nın mâli koşullarını ortaya koymaktadır. Son derece vahim olan bir durumda, Anadolu Kurtuluş Savaşının henüz eşigindeyken savaşın finansmanında kullanılacak gelirin çok büyük bir kısmı, yabancı uyruklu dış borç alacakları adına, yabancı bir kuruluş olan Düyun-u Umumiye İdaresi Anadolu'nun en küçük yörelerine kadar uzanan geniş örgütü ile kendisine bırakılan Devlet gelirlerini toplamaktadır. Anadolu, fakir ve o günlerin koşulu ile altında gelir kaynakları sınırlı, Düyun-u Umumiye İdaresi dışında kalan az miktarda ve verimi düşük gelir kaynaklarına sahiptir.⁶

Büyük Millet Meclisinin 23 Nisan 1920 günü açılıp, çalışmalarına başlamasıyla mali kaynaklara duyulan ihtiyaç sebebiyle gelir artırıcı vergi kanunlarının çıkarılmasında yine de yumuşak bir tutum izlenmiştir. Meclis, açılışından itibaren, 12 Nisan 1921 gününe kadar⁷ yaklaşık olarak bir yıl içinde 19 kanun çıkarmıştır. Bu kanunların 56 adeti, yani yarısından fazlası, mâli kanunlardır. Bu dönemde şöyle önemli bir gelişme de olmuştur. Bilindiği gibi Anadolunun gelirlerinden yarısından fazlasını Düyunu Umumiye idaresi tarafından toplanıyordu. Meclisin ilk Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bey, Düyun-u Umumiye İdaresinin Ankara temsilcisi Ali Cevat Beyi Makamına davet ederek, "Biz harp halindeyiz, Vergileri toplayıp bize verin, masraflarınızı alın, sulh olunca hesaplaşırız." Bu teklif Düyun-u Umumiye İdaresinin de işine gelmiş, temsil ettikleri yabancı alacaklarının savaştan sonra ödenmesini garantilemiştir. Buna rağmen, devletin gelirleri, uzun süreli bir mücadeleyi finanse edebilecek kadar yeterli ölçüde değildir. Yeni gelir kaynakları aramak gerekmektedir.⁸ Doğu Anadolu, Kazım Karabekir Paşa'nın⁹ zaferinden sonra, Meclis Ekim 1920 ayı başından itibaren birbiri ardına birçok gelir artırıcı kanun çıkarmak zorunda kalacaktır. Mali yılın sonu olan 28 Şubat 1921 gününe

kadar mevcut gelir kaynakları, bu sürenin sonuna kadar ihtiyaçları karşılamaktan uzaktı. Devlet gelirlerinin sonbahardan itibaren azalan bir seyir izlemesine karşılık, giderlerin ordu mevcudunun artırılması sebebiyle artan bir seyir izleyeceği belliydi. Bu durumda tek çare tarıma dayalı vergiler gibi mevsimlik dalgalanma göstermeyen, tahsili az masraflı ve kolay vergilendirme alanlarına başvurmak olacaktı.

Öte yandan Doğu ordusunun kazandığı zafer, halkın yeni külfetlere kolayca katlanabileceği psikolojik bir ortamın yaratılmasına da yardımcı olmuştu.¹⁰ Göle kazasının ekonomik yapısını sorgulayan bu belgenin kaza'ya gönderilmesinden yaklaşık beş ay önce 9 Ekim 1921'de "Tarım Yükümlülüğü Kanununun Uygulanma Şekline İlişkin Tüzük" yayınlanmıştır. 21 maddeden oluşan bu tüzüğün ana hatları şöyle özetlenebilir.¹¹

- Her il ve ilçede vali ve kaymakamın başkanlığı altında askerlik dairesi başkanı, tarım memuru, jandarma komutanı, tarımla uğraşanlar tarafından seçilen iki üyeden meydana gelen bir "Tarım Yükümlülüğü Kurulu" kurulmaktadır. (Tüzük maddesi 1-2)
- Her mahalle ve köydeki "İhtiyar Heyetleri" aracılığıyla her evin hayvan, arazi, tarım araç ve gereçleri ile tohumluk miktarları dikkatlice tesbit edilecek ve bir deftere kaydolunacaktır. (Md. 3)¹²
- Her çift hayvan başına, sahibi yazlık ve kışlık olmak üzere en az kırk dönüm araziye ekmekle yükümlüdür. Mahalle ve köy ihtiyar heyetleri, ne cins, ne miktar tohumla ekim yaptıklarını veya nadas ettiğini Tarım Yükümlülüğü Kuruluna bildirecektir. (Md: 4-5)¹³
- "Tarım Yükümlülüğü Kanununun Uygulama Şekline İlişkin Tüzük", tarım yükümlülüğüne tabi bulunanların askerliklerini ertelemek suretiyle, üretim düşüklüğüne engel olmak yolunu seçmiştir. Genellikle her yüz dönümün bir kişi tarafından ekilip biçilebileceği varsayımı ile hareket edilmiştir. Bu duruma göre çiftçiliği sanat edinmiş olanlardan iki yüz dönüm araziye işletenlerin kendileri ile birlikte iki işçisinin, iki yüz dönümden fazla arazi işletenlerin her fazla yüz dönüm için bir işçisinin daha askerlik hizmetleri ertelenmektedir. Traktör kullanarak ekimde bulunanların ayrıca iki makinistin, iki yüz koyun veya keçisi ile elli adet sığırı olanların kendileri ile birer çobanının askerlik hizmetleri ertelenebilecektir. (Md. 8,9 ve 11)¹⁴

Kanımızca, sözkonusu tüzüğün en önemli maddesi, tarımla uğraşmayan sermaye sahiplerini ekime zorlayan onuncu maddesi olmaktadır. Bu madde uyarınca, resmi olarak kurulmuş her türlü imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler ile müessese ve derneklerden beş bin lira sermayesi olanlar yüz dönüm ve daha fazla sermayesi olanlar ayrıca her fazla bin lira için on dönüm araziye tahıl ekmek veya ektirmekle yükümlü tutulmaktadır. Böylece sermayenin atıl kalmasının önüne geçilerek tarımda kullanılması sağlanmış olmaktadır.¹⁵

Aslında bu tüzük maddelerinden genel seferberlik ile tarım seferberliğinin bağdaştırılmaya çalışıldığı açıkça sezilmektedir. Sözkonusu tüzüğün 8, 11 ve 14'üncü maddelerine yapılan eklemelerle, tarımla uğraşıp da henüz silah altına alınmamış olanlardan iki yüz dönüm ekimde bulunanların kendileri ile birer işçisinin, iki yüz dönümden fazla ekimde bulunanlara fazla her iki yüz dönüm için

bir işçisinin; her iki yüz elli koyun veya keçi veya her elli sığır veya beygir veya deve sürüsü olanların kendileriyle birer çobanlarının askerlik hizmetleri erteleniyordu.¹⁶

Bu arada Tarım Yükümlülüğü Kanununun Uygulama Şekline İlişkin Tüzüğü'nün 10'uncu maddesinin alanı genişletilerek, bütün tüccar ve servet sahipleri ticaret odalarında kayıtlı derecelerine veya gelir vergisi miktarlarına veya tarım yükümlülüğü kurullarının takdirine göre üç sınıfa ayrılarak; birinci sınıfa kırk, ikinci sınıfa yirmi, üçüncü sınıfa on dönüm ekim yaptırılacaktı. Özel şirketlerde sermayelerine göre aynı şekilde ekim yükümlüsü sayılmaktaydı. Bu yükümlülüklerden toprağı olmayanlar, tarım Yükümlülüğü Kurullarının yardımıyla asker aileleriyle dul ve yetimlerin ihtiyaçlarından fazla olan araziye kiralayacaklardı.¹⁷ Öyle anlaşılıyor ki, ülke ekonomisinin dar boğazda olduğu, insan kaynağının azaldığı, tarımsal üretimin düştüğü bu dönemde, Anadolu'da ekonominde çok büyük ölçüde tarıma bağlı olmasından dolayı, alınan ekonomik önlemlerde tarıma yönelik olması gerekiyordu. Çalışan erkek işgücünün çoğunlukla cephelerde bulunuyor olmasından dolayı üretimde düşüş söz konusu idi.

Göle'nin Ekonomik Yapısı

Anadolu ekonomisinin tarıma dayalı olmasından ötürü, alınan ekonomik tedbirlerde tarıma dönük olmak zorundaydı.¹⁸ Ayrıca bu sıkıntılı dönemde Kurtuluş Savaşının maddi kaynaklarının bir kısmı, Mustafa Kemal Paşa'nın bu günlerde ordu ile yaptığı temaslar sonucu sağlanmıştır.¹⁹ Kolordu komutanlığından telgraf ile sorulan, Ardahan Mutasarrıflığı vasıtasıyla Göle Kaymakamlığına gönderilen 27 Nisan 1922 tarihli belge bu bakımdan önemlidir. Göle Kaymakamı Hayri Efendi, Kolordu Kumandanlığına kendisine yönelttiği soruları yanıtlarken, kazanın ekonomik yapısı hakkında da bilgi vermektedir.²⁰ Soru-cevap şeklindeki bu belgede yedi soru ve cevap bulunmaktadır.²¹

Muhtemelki Kolordu Kumandanlığından gönderilen sorular yeniden yazılmıştır. Çünkü yörenin ekonomik yapısı ile ilgili bu soruların hemen altlarına cevapları da yazılmıştır. Örneğin; 1. sorunun hemen altında, 1. sorunun cevabı verilmiştir. Diğer numaralandırmalarda da soru-cevap şeklinde devam etmektedir.

Kazada bir sene içerisinde 200 dönümlük veya üzeri bir araziye ekip, biçebilecek kişi bulunmamaktadır.²² 250 koyun ve keçi besleyen; 13 kişi, 50 sığır besleyen; 53 kişi, 50 adet beygir, deve, merkeb besleyen yoktur.²³ Kaza dâhilinde 5,000 lira ya da daha fazla sermayeli bir şirket bulunmamaktadır.²⁴ Ayrıca, 1., 2., 3. sınıf olarak belirlenmiş bir özel şirket de mevcut değildir.²⁵ Servet sahibi sayılabilecek 12 kişi bulunmaktadır. Muhtemeldir ki bunlar da 250 koyun ve keçi sahibi olanlardır.²⁶ Kaza'da "Arpa"nın dışında başka bir ürün ekilmemektedir.²⁷ 1 dönüm araziye ekilen 12 kıyye²⁸ tohum, 84 kıyye hasılat vermektedir.²⁹ Ziraat makinası ile 7 dönümlük bir arazi ekip-biçilir ise, 588 kıyye hasılat alınabilmektedir.³⁰ Daha iptidai olan bir çift öküz ve sapan kazması ile ise, 3 dönümlük bir arazi ekilip biçilebiliyor, sonuçta da 250 kıyye hasılat kaldırılıbiliyordu.³¹

Kazada bulunan tarım alet ve makinaları;³²

Pulluk	237	adet
Kara saban	1.400	adet
Tohum ve tanesi makinaları	20	adet
Tınaz makinaları	40	adet
TOPLAM	1.697	adet

Bölge dahilinde bir köyün, 1 senelik arpa ve hayvan yemliğinin karşılanabilmesi için, 27,000 kıyye Arpa'ya, 5,600 kıyye ot ve saman (yemlik için) ihtiyaç vardır.³³ Bir hayvanın ortalama olarak 1 senelik yemlik ihtiyacı şöyledir;³⁴

- 3.000 kıyye ot ve saman
- 720 kıyye arpa

Kaza dahilindeki bir köyün bir senelik ihtiyacını karşılamak için 320 dönümlük kadar bir arazinin ekilmesinin lazım geldiğinin yapılan araştırmadan anlaşıldığı ifade edilmektedir.³⁵

Öyle görünüyor ki, 27 Nisan 1922 (27.IV.1338) tarihinde Kolordu Kumandanlığının isteği üzerine Ardahan Mutasarrıflığı aracılığı ile Göle kaymakamlığına gönderilmiş bu yazıda, “Tarım Yüküklülüğü Kanununun Uygulama Şekline İlişkin Tüzük (9 Ekim 1921)” için belli ki bir ön araştırma yapılmıştır. Kolordu Kumandanlığı tarafından gönderilen bu yazıda kısaca şu noktalar sorgulanmaktadır;

- Kaza'daki erkek işgücü sayısı
- Kaza'daki koyun ve keçi, sığır, beygir, deve ve merkeb sayısı
- 5,000 lira ya da daha fazla sermayeli şirketler
- Kaza'daki tüccar ve servet sahiplerinin sayısı
- Bölge arazisinin verimlilik durumu
- Kazada ekilen zirai ürünlerin cinsleri
- Ekim yapılan arazilerde hangi tür ziraat alet ve makinalarının kullanıldığı ve bunların sayıları
- Ekilen arazide gelişmiş ve ibtidai tarım aletleri kullanıldığında elde edilen hasılat miktarları
- Bölge dâhilindeki bir köyün bir yıllık hayvan yemliği için nelere ihtiyacı olduğu ve takriben bir yıllık gereksinimi karşılamak için kaç dönüm arazinin ekilmesi gerektiği bilgileri istenmiştir.

Sonuç

Görüldüğü gibi 1922 yılı Göle Kazasının işgücü, ekonomik yapısı, tarımsal faaliyetleri hakkında bize ipuçları veren bu belgenin ışığında, şu sonuca varmamız mümkündür; savaş ortamı içinde bulunulmasından dolayı kaza'da tarımsal üretim düzeyi oldukça düşüktür. Bir yıl içinde 200 dönümlük bir araziye ekip, biçebilecek kimse yoktur. 1922 yılı itibarıyla arpa dışında başka bir şey ekilmemektedir. Yani tahıl üretiminin tamamını arpa teşkil etmektedir. 1 dönüm araziye ekilen 12 kıyye tohum, 84 kıyye hasılat vermektedir. Ziraat alet ve makinası kullanıldığında 7 dönümlük bir arazi ekildiğinde takriben 754 kg (588 kıyye) hasılat alınmaktadır. 3 dönümlük bir arazi öküz-sapan ile ekilip-biçilir ise, 250 kıyye hasılat alınabilmektedir. Kaza'da pulluk, karasaban, tohum ve tanesi makinaları, tınaz makinası gibi toplam 1,697 adet ziraat alet ve makinası bulunmaktadır. Görüldüğü gibi kazada hiç traktör bulunmamaktadır. Yaygın olarak geleneksel tarım araçları diyebileceğimiz karasaban, hayvan pulluğu gibi basit araçlar kullanılmaktadır. Modern tarım aletlerinin³⁶ bulunmayışı, tarımsal mekanizasyonun yaygınlaşmamış olması, daha fazla tarımsal alanın kullanımını engellemiş, elde edilen ürün miktarını da azaltmıştır. Ancak, savaş ortamı içinde, tarımsal üretimin de düşmesi son derece doğal ve normaldir. Savaş yılları elbette ki olağanüstü şartların bulunduğu bir devredir.

Kaza'da bulunan hayvan sayısına baktığımızda, 3,250 koyun ve keçi, 2,650 sığır bulunmaktadır. Taşımada kullanılacak beygir, deve, merkeb ve at gibi hayvanların ise olmadığı görülmektedir. Ayrıca, kaza'da tüccar, sermayeder, servet sahibi diyebileceğimiz kişiler bulunmamaktadır. Ehl-i servet sahibi olarak belirtilen 12 kişi muhtemeldir ki 250 koyun ve keçi sahipleridir.

Göle Kazasının 1922 yılı itibarıyla sosyal ve iktisadi hayatını elimizdeki belgenin bize sundukları oranında aktarmaya çalıştık. 1920'lerin başında Türkiye'nin tarım sektörü yaklaşık olarak nüfusun % 80'nini oluşturmaktadır. Bu açıdan baktığımızda, genel nüfusa paralel olarak Göle ekonomisinin de çok büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayandığı görülmektedir. İklim, toprak, topoğrafya özellikleri ve savaş ortamı içinde bulunulmasından dolayı yöre halkının son derece fakir olduğu görülmektedir. Buna paralel olarak da ayrıntılarını ve sayısal verilerini verdiğimiz gibi nüfusun kırsal kesimde yaşadığı elverişsiz koşullarda tarım ve hayvancılık ile uğraştığı tesbit edilmiştir.

DİPNOTLAR

¹ Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s.93-94; Cemal Kutay, Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, cilt; IXX, Ercan Matbaası, İstanbul 1961, s.10830,10831; Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, ikinci baskı, Tan Matbaası İstanbul 1964,s.29.

² Tevfik Çavdar, Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s-90

³ Bünyemin Duran, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Türkiye Tarımdaki Gelişmeler (1870-1914)” V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, M.Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, s-338.

⁴ I. Dünya savaşı 400 milyon lira harcama yaptırmayı gerektirmiştir. Abdüllatif Şener, “Tanzimat ve Meşrutiyet’te İktisâdi ve Mâli Politikalar”Ekonomi ve Toplum, Osmanlı Özel Sayısı, sayı:32, Ankara 200, s.287;Ayrıca bak; Vedat Eldem, “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları “, Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973, H.Ü. Yay, Ankara 1975, s.388.

⁵ Şener, a.g.m,s.287.

⁶ Müderrisoğlu, a.g.e.s.127

⁷ Elimizdeki söz konusu belgenin tarihi 27 Nisan 1922 (27-IV-1338) dir.

⁸ Müderrisoğlu,a.g.e.,s.257,260

⁹ Merkezi Erzurum’da bulunan Kazım Karabekir Paşa komutasındaki 15. Kolordu, 1921 yılı başlarına kadar kendi olanakları ile ayakta durmuştu. Doğu ordusuna Maliye Bakanlığınca bir kuruluş dahi tahsis edilmemiş, ordu I.Dünya savaşı sırasında bu bölgede depolanan ve düşmandan ele geçirilen askeri eşya ve yiyecek stoklarını kullanmıştır. Böylesine mali kaynaklardan yoksun bulunan doğu ordusu, 30 Mayıs ve 4 Haziran 1920 günlerinde, doğu sınırlarımıza saldırıda bulunan Ermenilere karşı taaruz etmek için Meclisten yetki istemişti. Sovyet Rusya ile yeni ilişkiler kurulduğu o günlerde bu taaruza izin verilmemişti. Ermenilerin Oltu ve Tuzla’yı, Gürcülerin Artvin’i işgal etmeleri ve daha ileri gitmeleri üzerine B.M.M. bir kuruluşluk mali olanak sağlayamadığı ordusuna taaruz için yetki tanımişti. 28 Eylül 1920 günü taaruza geçen Doğu Ordusu 29 Eylül’de Sarıkamış’ı, 30 Ekim’de Kars’ı ve 7 Kasım’da Gümrü’yü zaptetti. Taaruz hedefine ulaşılmış ve çok az bir kayıpla doğudaki Misak-ı Milli sınırlarına varılmış, 2 Aralık 1920 günü Gümrü Anlaşması imzalanmıştı. Müderrisoğlu, a.g.e., s.265.

¹⁰ Müderrisoğlu,a.g.e.,s.275.

¹¹ Müderrisoğlu, a.g.e, s. 492-495.

¹² Tüzük Maddesinin 3., TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17, “6. sual” ile sorulmaktadır.

¹³ TİTEA, Kutu No: 97, Belge No: 17, “sual 7”

¹⁴ TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17, “1. sual”, “2. sual” ile kazanın bu bilgileri de sorulmuştur.

¹⁵ Müderrisoğlu, s.g.e, s. 494; TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17, “3. sual” de beş bin lira veya daha ziyade sermayeli şirket var mıdır? Varsa nerelerde ve kimlerdir ? Denilerek sorulmaktadır.

- ¹⁶ Müderrisoğlu, a.g.e, s. 495; TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17, “1. sual”, “2. sual”, “1. cevab”, “2. cevab”.
- ¹⁷ Müderrisoğlu, a.g.e, s. 495; TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17, “3. sual”, “3. cevab”.
- ¹⁸ 1920’lerin başında Ülkenin tarım sektörü yaklaşık olarak çalışan nüfusun %80 nini oluşturmakta G.S.M.H. ‘nin de %50 ‘sine karşılık gelmekteydi. Yahya S.Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yay. Ankara 1925,s.299.
- ¹⁹ Müderrisoğlu,a.g.e.,s.155.
- ²⁰ Türk İnkilap tarihi Enstitüsü Arşivi, (BundanSonra; TİTEA), Kutu No : 97, Belge No : 17. (T: fi 27.IV.1338) Benzer şekilde bir bilgilendirme raporu da Ardahan Mutasarrıflığı tarafından hazırlanmıştır. 22 Nisan 1922 tarihli yazıya istinaden, Ardahan Livası Mutasarrıflığı Tahrirat Müdüriyeti damgalı, Mutasarrıf Talat imzalı 3 Mayıs 1922 tarihli, Elviye-i Selase Heyet-i Tahkikiyesi Azası Sait Paşa’ya hitaben yazılmış Mutasarrıflık raporu da aynı içeriktedir. Raporun 13 madde halinde ele alındığı, 11 adet’de eki olduğu ifade edilmektedir. Daha ayrıntılı ve özenli hazırlandığını düşündüğümüz bu raporun belirtilen 11 adet eki’ne maalesef ulaşamamıştır. Ancak elimizdeki belgeden Ardahan Mutasarrıflığı ile ilgili olarak ekonomik ve sosyal yası hakkında bilgi edinmek sözkonusudur. TİTEA, Kutu No : 96, Belge No : 32.
- ²¹ TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17.
- ²² TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17; sürekli savaşlar ve nüfus azalması nedeniyle ülkedeki tarımsal üretimde 1913-1922 yılları arasındaki azalma son derece önemlidir. Tezel, a.g.e, s. 92; Göle kazası için de benzeri bir sorun sözkonusudur.
- ²³ İkinci soruda özellikle... 50 beygir, 50 deve ve 50 merkeb besleyen kaç adam vardır? diye sorulmaktadır. TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17.
- ²⁴ TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17.
- ²⁵ TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17.
- ²⁶ TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17.
- ²⁷ TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17.
- ²⁸ Kıyye: 400 dirhem= 1282 gr.
- ²⁹ TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17.
- ³⁰ TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17.
- ³¹ TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17.
- ³² TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17.
- ³³ TİTEA, Kutu No : 97, Belge No : 17.

OSMANLI'NIN ANAYASAL SİSTEME GEÇİŞİ

Selda KILIÇ*

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilanından beri devam etmekte olan çağdaşlaşma ve yenileşme süreci, 1876 Kanun-ı Esasi ile anayasalı bir yönetim biçimine geçilerek yeni bir aşamaya girmiştir. Tanzimat Fermanı'nın bazı hükümlerinin anayasal nitelik taşıdığı tartışılmaktadır. Ancak derinlikli bir bakış açısıyla incelediğimizde bu fermanın sadece hükümetin bir reform programı olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde anayasalı devlet yönetimine geçiş ancak 1876 Kanun-ı Esasi ile mümkün olmuştur.

Bu bağlamda, Yeni Osmanlılar ve Mithat Paşa liderliğinde gelişen akım, V. Murad'ın padişah olmasıyla birlikte daha da hız kazanmıştır. V. Murad'ın 1 Haziran 1876 tarihinde tahta çıkış hattının müsveddesi Mithat Paşa tarafından hazırlanmıştır. Bu hatt da ilk kez “Kanun-ı Esasi ve “Meclis-i Mebusan” vaatlerinde bulunmaktadır.¹ Murad'ın tahta çıkışından çok kısa bir süre sonra 10 Haziran 1876'da (16 Cemaziyelevvel 1293) Meşrutiyet rejiminin gerekli olup olmadığı konusunda bir “Meclis-i Mahsus” ya da “Meclis-i Meşveret” denilen, devlet üst düzey yöneticilerinden oluşan özel bir kurul toplandı.² Bu kurula “Meclis-i Has” ve Vükelâ azâsıyla, Dâr-ı Şûra reisi Redif Paşa, Kazasker Seyfettin Efendi, Fetva Emni Halil Efendi, Mekâtib-i Askeriye Nazırı Süleyman Paşa, doğâl üye olarak Amedi ve Mektûbi Kâtipleri de katılmışlardı.³ Meclis-i Has ve Vükelâ'dan Cevdet Paşa, Server Paşa, Raşid Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Hüseyin Avni Paşa, Saffet Paşa, Rıza Paşa, Halet Paşa, Yusuf Paşa, Galip Paşa, Kayserili Ahmet Paşa, Redif Paşa gibi kimseler de katılmışlardı. Sözü edilenlerin çoğu tartışmalara girmemişlerdi.

Toplantıdaki konuşmalar resmen tutanaklara geçirilmemişse de, Süleyman Paşa'nın kaleme aldığı Hiss-i İnkılab'da görüşmeler hakkında önemli bilgiler verilmektedir.⁴ Burada ilk kez açık olarak Kanun-ı Esasi konusunda tartışmalar yapılmıştı. Toplantıda çoğunluğun anayasa yapılmasına karşı olduğu ve içtenlikle benimsemediği görülmüştü. Yapılan konuşmalar değerlendirildiği zaman, görüşler üç ana noktada yoğunlaşıyordu.

*Prof.Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü

Anayasalı bir sistemin bir an önce uygulamaya geçirilmesini isteyenler: Meşrutî yönetimi gerçekten içtenlikle benimseyen ve şimdiki kadar gördüğümüz en şiddetli taraflısı Mithat Paşa ile Süleyman Paşa, Hüseyin Avni Paşa bu grupta yer alıyorlardı ve azınlıkta idiler.

Meşrutî bir yönetimi istemeyenler: Bu gruba Rüştü Paşa ve Fetva Emîni Halil Efendi giriyordu.

Çekimser davrananlar: Bunlar olumlu ya da olumsuz konuşmayanlar ancak buna rağmen meşrutî rejimi pek de istemeyenlerdi. Grubun dikkat çekici isimleri arasında Şeyhülislam ile Cevdet Paşa yer alıyordu.⁵ Görüldüğü gibi V. Murad'ın saltanatı sırasında Kanun-ı Esasi için ön hazırlıklar yapılmış ancak yapılan bu hazırlık toplantılarından olumlu bir sonuç alınamamıştır. V. Murad'ın tahttan indirilmesi, Abdülhamit'in tahta çıkması bu çalışmalara ister istemez ara vermek zorunluluğunu doğurmuştu. Fakat bir süre sonra yeniden çalışmalara başlanıldığı, daha kapsamlı bir komisyonun kurulduğu görülmektedir.

KANUN-I ESASİ İÇİN KOMİSYON KURULMASI

Bilindiği gibi, II. Abdülhamit 31 Ağustos 1876 tarihinde tahtta çıkmıştı. Tahtta çıkmadan önce verdiği sözlerin yerine getirilmesinde hiç de acele etmeyen Padişah, cülus hattını ancak 12 gün sonra yayımlayabilmişti. Sözü nü edeceğimiz komisyon kuruluncaya kadar Kanun-ı Esasi tasarılarının hazırlanması⁶ ve Mebuslar Meclisi'nin toplanması ile ilgili bazı çalışmaların yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi tasnif kayıtlarına “Kanun-ı Esasi'nin tanzimi müzakere etmek üzere zevat tarafından tetkikat yapılmasına dair Mabeyn Başkâtipliği'nden Sadaret'e yazılan 11 N. 293 tarihli cevabî tezkeresi”⁷ olarak geçen belgede yer alan görüş ve düşünceler, Kanun-ı Esasi'ye neden görüldüğünü ortaya koymaktadır. Buna göre, “Takviye-i İdâre-i hükümet ve telif-i hukûk ve menâfi-i tebâa için, ihtiyacât-ı asr ile mütesânib Devlet-i Âliye'nin düvel-i müsnedine beyinde haiz olduğu... ve mevki-i ufûk-ı tanzimât-ı celile vâzı... saltananât-ı seniye'nin usûl-ı idâre-i esâsiyesi şer-i şerife müstenid bulunmasına ve şeriatın mütemeddine-i âhkâmı devletin menâfi-i maliyesi için dahi zemin-i kâfi olmasına mebni idare-i umûmiye-i hükümet için ittihaz edilecek kaide-i mesûliyete dair yapılacak nizamnâmeler âhkâmının herhalde şer-i şerife ile tatbik ve telif edilmesi lâzım geleceğine ve bu dahi evvel emr'de erbâb-ı ehliyet ve memûlat'dan mürekkep bir cemiyet akdiyle...” mümkün olacağı belirtilmektedir. Bunun içinde diğer devletlerin yönetim biçimlerini bilen, kanunlarından anlayan Osmanlı hükümetince alınabilecek olanlarını seçmeye muktedir, mülki memurlardan, şer'i hükümlere uygunluk içinde ulemadan böyle bir cemiyetin oluşmasına yer verilmesi, bu nitelikli kimselerin belirlenerek onlardan oluşacak bir komisyonu “Kanun-ı Esasi ve Nizam Layihalarının” hazırlanmasında onların arasından seçilecek kimselerin görevlendirilmesi, hazırlanacak tasarıların, Bakanlar Kurulu'nda incelendikten sonra gerekenin yapılması konularının Padişah'ın düşüncesi olduğu belirtilmektedir.

Bunun üzerine 30 Eylül 1876'da Abdülhamit'in iradesi ile ulema ve üst düzey devlet görevlilerinden oluşan bir komisyon toplanmış, yapılacak idari düzenlemelerin yanı sıra Anayasa konusu da yeniden görüşülmeye başlanmıştı. 30 Eylül 1876 tarihli irade ile “merkez-i hükümet-i seniye de bir Meclis-i Umûmi'nin teşkilıyla bunun vezâif-i dahiliyesi ve idare-i umûmiye-i devlet için vaz olunacak nizamât-ı cedideye ve husûsen vükelayı memûrin için ittihazı matlûb olan kaide-i mesûliyete dair mükemmel bir Kanun-ı Esasi tanzim olunmak lâzım geleceğinden iş bu kavânin-i cedideyi ahkâm-ı

mukaddese-i şer-i şerif ile tatbik ve telife muktedir ulemadan ve sair düvel-i mütemeddinenin idâre-i umûmiyelerince meri olan kavâidin hangileri nâfi ve ahlak ve adât-ı memlekete muvafık ve şerian kabul ve ihtiyârı mazarrat ve vehametten sâlim ise onları temyiz ve tâyine muktedir ve itimâd-ı umûmiye mazhâr-ı memurin-i mülkiyeden mürekkep olmak üzere bir komisyon teşkiliyle ânın marifetiyle kaleme alınacak Kanun-ı Esasi lâyhâsı Meclis-i Vükela'da dahi tetkik olunarak neticesinin kezâlik istizan edilmesi müteallik buyrulan irâde-i seniye tâcidarı mantûk-ı münifindedir⁸ ibaresiyle vükela heyetine ve devlet ileri gelenlerine bildirilmişti. Bunun üzerine Mithat Paşa başkanlığında özel bir komisyon oluşturuldu. 20 kişiden oluşan bu özel komisyon Kanun-ı Esasi konusunu görüşmeye başladı. Böylece Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması için çalışmalar resmen ve fiilen başlamıştı.

Bu komisyona Mithat Paşa ve Said Paşa Kanun-ı Esasi tasarıları sunmuş, görüşmelerde bir sonuca varılamamıştı. Komisyonda Kanun-ı Esasi lehine ve aleyhine tartışmalar olmuş, bu tartışmalar basına da yansımıştı. Ayrıca Kanun-ı Esasi'ye karşı olanlar matbû bildiriler bile dağıtmışlardı. Öyle anlaşılıyor ki, bu komisyon bir sonuca varmadan dağılmıştı. Nitekim 8 Ekim 1876'da Bâb-ı Ali'de toplanan Bakanlar Kurulu'nda yeni bir komisyon kurulması kararının alınması bu varsayımı doğrular görünmektedir.

8 Ekim 1876 (19 Ramazan 1293) günü Bâb-ı Ali'de toplanan Meclis-i Vükela'da ilanı düşünülen Kanun-ı Esasi ile Meclis-i Umumi'nin görevleri, bakanlarla memurların uyacakları kuralları belirleyecek, yönetmeliklerin hazırlanması ile görevlendirilecek bir komisyonun kurulmasının Padişah'ın emri gereği olduğu belirtilmiştir. Komisyon için de akla gelenlerin isimlerini kapsayan bir liste hazırlanmış ve Padişah'ın onayına sunulmuştu. Bunun üzerine aynı gün Mabeyn-i Hümayun Başkâtipliğinden, Sadrazamlığa tebliğ edilen "irade-i seniye ile arz olunan komisyonun Şura-yı Devlet Reisi Mithat Paşa başkanlığında hemen oluşturulması uygun görülmüştü.⁹ Hükümetin, kurulacak olan komisyona önerdiği isimler şunlardı:

Ahmet Esat Efendi
 Aleksandr (Karatodori) Efendi (Hariciye Müsteşarı)
 Ferik (Seçilecek iki kişi)
 Halil Efendi (Fetva Emini)
 Hayrullah Efendi (Yesarizade, Üsküdar Hukuk Mahkemesi Reisi)
 Hilmi Efendi (Esseyid Ahmet Hilmi)
 Kadri Bey (Şehir Emini)
 Kostaki Bey (6. Daire Reisi)
 Namık Paşa (Heyet-i Vükela Üyesi)
 Odyan Efendi (Nafia Müteşarı)
 Ohannis Efendi (Şura-yı Devlet Azası, Chammich Ohannes)
 Ömer Efendi (Evkaf Müfettişliği Müsteşarı)
 Ömer Efendi (Meclis-i Tetkikat Üyesi)
 Kani (Mehmet) Paşa (Heyet-i Vükela Üyesi)
 Mithat Paşa (Şura-yı Devlet Başkanı, Heyet-i Vükela Üyesi ve Komisyon Başkanı)
 Ramiz Efendi (Mahkeme-i Temyiz Azası)
 Sami Paşa
 Sava Paşa (Mekteb-i Sultani Nazırı)
 Seyfüddin Efendi

Server Paşa (Nafia Nazırı ve Heyet-i Vükela Üyesi)
 Vahan Efendi (Adliye Müsteşarı)
 Ziya Bey (Maarif Müsteşarı)
 Abidin Bey (Borsa Komiseri).¹⁰

Hükümetin tespit etmiş olduğu bu isimleri Padişah onaylamış, komisyon başkanlığına da Mithat Paşa'yı getirmiştir.¹¹ Başlangıçta 24 kişiden oluşan bu komisyona başka kişilerin de katılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzden de değişik kaynaklarda verilen komisyon üye sayısı birbirini tutmamaktadır. Örneğin, Roderic Davison Reform In the Ottoman Empire adlı eserinde sayıyı 28 olarak vermektedir. Bu sayı M. Cemal Kuntay'ın belirlemelerine dayanmakla birlikte Robert Devereux bazı düzeltmeler yapmıştır.¹² Yine Osman Nuri ise, eserinde komisyon üye sayısını 28 olarak vermektedir. Bunlardan 16 kişinin memur, 10 kişinin ulema ve iki kişinin de feriklerden olduğunu belirtmektedir. Bunun dışında üç tane de Hıristiyan üyenin bulunduğunu söylüyor.¹³ Ancak Odyan Efendi, Ohannes Efendi, Kostaki Bey, Vahan Efendi, Sava Paşa olmak üzere beş Hıristiyan üyenin olduğunu görmekteyiz. Benzer şekilde Mithat Cemal Kuntay da komisyon üyeleri hakkında kısa bilgiler vererek, dört çeşit üye olduğunu belirtmiştir. Bunlar, asker ve sivil paşalar, sarıklı hükümet adamları, beyler, efendiler ve inkılapçılardır. Ancak daha önce belirttiğimiz 25 kişilik liste ile aralarında fark vardır.¹⁴ Komisyon listesini, Kuntay'ın listesinden yararlanarak hazırladığını ifade eden Robert Devereux'un listesini, Kuntay'ın listesi ile karşılaştırdığımız zaman da ayrılıklar görülmektedir.¹⁵ Komisyon üyeleri arasındaki farklılıklar yanında komisyon üye sayısında da burada ele alamadığımız pek çok kaynakta farklılıklar görülmektedir.¹⁶ Örneğin, Kuntay'da üye sayısı 24 olarak geçerken, görüldüğü gibi bu sayı Devereux'de 28'e çıkmaktadır. Sayılar arasındaki bu karışıklık ilk komisyona daha sonra yeni üyelerin atanmasından kaynaklanmaktadır.

Anlaşıldığına göre 8 Ekim 1876'da kurulan komisyon, başkan hariç 24 kişiden oluşmakta idi. Hatta ilk çıkan iradede Borsa komiseri Abidin Bey'in isminin yer almadığı, aynı gün 8 Ekim 1876'da çıkarılan bir irade ile listeye girdiği görülmektedir. 8 Ekim 1876 tarihli ilk listede isim verilmeksizin "feriklerden iki kişinin" alınması önerilmiştir. Devereux'ün listesine göre bu iki kişiden biri Mahmut Esat Paşa diğeri de Aziz Paşa'dır. Böylece başlangıçta öngörülen sayının 25 olduğu ortaya çıkmaktadır. Daha sonra yeni üyelerin katılımıyla üye sayısı değişecektir.

Şöyle ki, 15 Ekim 1876 (26 Ramazan 1293) günü yapılan toplantıya katılan üyelere baktığımızda listemizde yer almayan Esseyid Ahmet Hilmi, Abdülhamit Ziyaeddin, Esat Efendi, Esseyid İsmail Ramiz, Esseyid Mahmut Mesud, Mehmet Emin, Esseyid Mehmet İzzet ve Zeynelabidin'in katıldıklarını görmekteyiz.¹⁷ Yine 4 Kasım 1876'da (14 Şevval 1293) "Sadaret'ten Mabeyn'e Tezkere-i Maruza" ile sudûrdan semâhatlu Asım Efendi, Şura-yı Devlet Azası Kemal Bey ve Yanko Efendi'nin de üyeliği önerilmiş ve aynı gün 4 Kasım 1876'da Padişah tarafından da kabul edilerek komisyon üyeliğine atanmışlardır.¹⁸ Öyle anlaşılıyor ki, toplantılar bütün üyelerin katılımıyla yapılmamaktaydı.¹⁹ Başka görevleri de olan üyeler haliyle her toplantıda bulunamıyorlardı. Bu bakımdan da çeşitli kaynaklarda verilen komisyon üye sayıları kesinlik ifade etmemektedir. Komisyonu oluşturan üyelerin bütünü üst düzey devlet hizmetinde bulunmuş, birinci derecede hizmet görmekte olan kimselerdir. Başkanlığına getirilen Mithat Paşa, Tuna, Suriye, Aydın, Niş valiliklerinde bulunmuş, Şura-yı Devlet başkanlığına kadar yükselmiş, bilgili, başarılı, meşrutiyet taraftarı bir kişidir. Üyelerin mesleklerine

göre dağılımına baktığımızda, bakanlar, yüksek devlet görevlileri, ulema ve adliye mensupları, askerler, belediye mensupları ile görevi kesin olarak saptanamayan kimselerin olduğu görülmektedir.

KANUN-I ESASİ VE MEŞRUTİYET ÜZERİNDEKİ GÖRÜŞ AYRILIKLAR

Komisyon üyeleri arasında hazırlanacak Kanun-ı Esasi'nin niteliği ve kapsamı hakkında pek çok düşünce farklılıkları vardır. Bunları kabaca Mithat Paşa ve taraftarları ile Kanun-ı Esasi'ye karşı olan Padişah ve onun taraftarları olarak iki gruba ayırabiliriz. Şunu da ifade etmek gerekir ki, Kanun-ı Esasi'yi isteyen Mithat Paşa taraftarlarından olanlar arasında dahi Kanun-ı Esasi'nin kapsamı üzerinde fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Çeşitli kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Kanun-ı Esasi taraftarı olmayan kimseler genellikle saray çevresinden, Padişah'ın ihsanları ile yaşantısını sürdüren ve bir anlamda kendi çıkarları için Padişah'ın yanında olan kimselerdi. Meşrutiyet taraftarları olanlar arasında da, hazırlanacak olan metnin içeriği açısından fikir ayrılıkları vardı. Aslında Mithat Paşa'dan başka Meşrutiyet'e gerçekten inanmış kimse yoktu. Örneğin, Sadrazam Rüştü Paşa'nın düşüncelerine göre, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü kötü durumdan çıkabilmesi için Kanun-ı Esasi gibi anayasal bir metin gerekmiyip, sadece devlet bünyesindeki bazı kurumlarda yapılacak ıslahat yeterli idi.²⁰ Fakat İstanbul'da Kanun-ı Esasi'ye taraftar bir kamuoyu oluşmuştu. Özellikle basın mensupları konunun taraftarı idiler. Aydın gruptan Mithat Paşa'yı destekleyenler arasında, Namık Kemal, Ziya Bey, Rauf Bey, İsmail Bey sonraları vezir olan Hasan Fehmi, Şakir Bey, Sadullah Bey, Köse Raif Bey ve Rıfat Paşa gibi isimler bulunuyordu. Meşrutiyet'in karşısında olanlar ise, Padişah'a yaranmak için meşrutiyet aleyhinde konuşuyorlardı. Bunlardan Kadıasker Muhiddin Efendi, Şerif Efendi, Fâdıl ve Râmiz Paşalar, Meclis-i İcraat üyesi Rıza Bey, Kanun-ı Esasi aleyhinde olan kişilerdi. Bunlar "Kanun-ı Esasi kâfir işidir, bir de Meclis-i Mebûsan'da pek çok Hristiyan bulunacağından bunlar şer'i şerife mugayyir kanunlar koyacaktır"²¹ gibi iddialarda bulunarak taraftar toplamak istiyorlardı.

Meşrutiyet rejiminin lehinde ve aleyhinde olan kamuoyunun görüşleri bu merkezde iken, yapılan tartışmalar komisyon üyelerine de doğal olarak etkiliyordu. Komisyon üyelerinden olan Ahmet Cevdet Paşa, Kanun-ı Esasi aleyhtarı olanların en başında geliyordu. Ahmet Cevdet Paşa ile Mithat Paşa'nın komisyonda sık sık tartıştıklarını görüyoruz.²² gibi sözler söylemiştir. Bütün bunlar gösteriyor ki, Kanun-ı Esasi tartışmalarının yapıldığı komisyonda genel hava pek de yumuşak ve olumlu değildir.

Başkan ve üyeleri hakkında bilgi vermeye çalıştığımız Kanun-ı Esasi komisyonu bir taraftan "Talimât-ı Muvakkate"yi²³ hazırlarken diğer taraftan da anayasa taslağı hazırlama işini yürütmekteydi. Haftanın belirli günlerinde Bâb-ı Ali'de, geceleri ise, komisyonun önde gelen üyelerinden Server Paşa'nın konağında haftada dört gün toplanarak çalışmalarını aralıksız sürdürüyordu.²⁴

Bir takım çalışma grupları oluşturulmuştu. Bu grupların birinin başında Cevdet Paşa bulunmaktaydı. Görevi ise, yönetimle ilgili yasalar hazırlamaktı. İkinci alt çalışma grubu ise, Server Paşa'nın başkanlığında oluşturulmuştu. Basın yasasını hazırlamakla görevliydi. En önemli alt komisyon ise, Ziya Bey'in başkanlığında, Namık Kemal, Chamich Ohannes, Râmiz Efendi ve Abidin Bey'den oluşuyordu. Anayasa ve seçim kanununu yapmakla görevliydi.²⁵ Komisyonun toplanma günleri, çalışma biçimleri hakkında arşivimizde yeterli bilgi ve belge ne yazık ki bulunmamaktadır. Dönemin gazetelerine, komisyon çalışmaları ve toplantıları ile ilgili kısa haberler

arada sırada yansımışsa da bunlara dayanarak sağlıklı bir değerlendirme yapmak olası değildir. Ancak konu ile ilgili çok önemli gördüğümüz iki anayasa taslağı bulunmaktadır. Bu taslaklardan hareketle komisyonda hazırlıkların ve çalışmaların hangi evrelerden geçip, nasıl sonuçlandığını ortaya koymaya çalışacağız.

KOMİSYONUN HAZIRLADIĞI İLK TASARI

“Kanun-ı Esasi” başlıklı, bir mukaddeme, 11 ana bölüm ve 113 maddeden oluşan bu ilk tasarının, sözünü ettiğimiz bu komisyon tarafından hazırlandığı anlaşılmaktadır.²⁶ Bunu daha sonra bazı maddelerin düzeltilmesi veya değiştirilmesi amacıyla yapılan ekler ve derkenarlar açıkça göstermektedir. Şöyle ki, 24., 47., 54., maddelerin derkenarında “komisyon” ifadesinin yer almış olması bu görüşümüzü doğrulamaktadır.

113 maddelik bu tasarının kimi maddelerine yapılan bu ekler ve düzeltmelerin Namık Kemal’in kaleminden çıktığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki, mukaddemesinin derkenarında yer alan ifade, Namık Kemal’e ait olup, aynı metnin hiç bir ifadesi değiştirilmeden Padişah’a ayrıca “ariza” şeklinde sunulmuştur. Bu ifade aynen şöyledir, “Mukaddemenin en büyük mahzuru, Nizâm-ı Esâsi’yi Bâb-ı Ali tarafından verilme bir şey suretinde göstermesidir. Bâb-ı Ali’nin nice bin yalanları üzerine neşre-deceği ıslahata Avrupa da inanmaz, halk da kanmaz. Avrupa mülkünü ıslahını sahibinden bekledi gibi halk da Padişah’ın ihsanını kendi lisanından ister. Mukaddemenin yazılışında olan eser-i cehalet dahi sûret-i mahsûsa da şâyan-ı dikkattir. Terakkiyât hususunda müsâvât-ı kâmile, Çıplak Mustafa’nın,²⁸ aklen Sait Paşa’ya²⁹ servetçe Zarifi’ye,³⁰ rütbece Sadrazam’a müsâvi olması demek olacağından, bu kadar bedâhate karşı bir sözle Nizâm-ı Esâsi’yi ortaoyunu tekerlemeleri suretinde göstermek ve Avrupa’nın bütün bütün emniyetini zail etmek tabiidir.³¹ Tasarı üzerindeki diğer düzeltmelerin ve değişikliklerin de aynı kaleminden çıktığı göz önüne alındığında, maddeler üzerindeki bütün değişikliklerin Namık Kemal’e ait olduğu ortaya çıkmaktadır.

Birazdan sözünü edeceğimiz, ikinci tasarı olarak adlandırdığımız tasarıdan da başka, her ikisinden de önce hazırlanmış ancak şu andaki arşiv çalışmalarında tespit edilememiş bir tasarı daha olduğu anlaşılıyor. Şöyle ki, komisyon tarafından hazırlanan bu tasarı, Mithat Paşa tarafından özel olarak Abdülhamit’e takdim ediliyor. Abdülhamit de kendisine sunulan bu tasarıya istinaden, 18 Kasım 1876’da (18 Teşrin-i Sâni 1876) Mithat Paşa’ya bir tezkere yolluyor.³² Abdülhamit “... bunun ahkâm-ı şâmilelerinde usûl-ü istidâd-ı memlekete muvâfik olmayan şeyler görülmüştür...” diyerek bu tasarının bazı maddelerinin tadile ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Mithat Paşa’da iki gün sonra Mabeyn Başkâtipliğine yazdığı tezkerede tasarının tadile ihtiyaç olan noktaları olduğunu itiraf ederek, tasarıyı Bakanlar Kurulu’na görüşülmesi için verdiğini belirtmiştir. Ancak konferanstan önce de Kanun-ı Esasi’nin ilan edilmesi gerektiğini açıklamıştır. Bu Kanun-ı Esasi tasarısı, Bakanlar Kurulu’nda görüşüldükten sonra Padişah’ın hak ve yetkileri sınırlama kabul etmediğinden, hilafet ve saltanatın hakkını ihlal edeceğini düşünen Bakanlar Kurulu, hükümdarın hak ve yetkileri hakkında, tasarının başında yazılmış olan maddeleri kaldırmış, yerine Tanzimat Fermanı’nda olduğu gibi bir “mukaddeme” koymuştur. Burada ilk tasarı olarak nitelendirilen bu tasarının, bir mukaddemesi bulunmaktadır. Namık Kemal de bu tasarının, Bakanlar Kurulu elinde güdük bir sadaret emri şekline girdiğine vâkıf olunca işin bütün kötüye gittiğini görerek, Bakanlar Kurulu’nun, tasarı üzerinde yaptığı değişikliklerin zararını

bildirmek için, Abdülhamit'e bir arıza sunacaktır.³³ Bu konudaki görüşlerini de ilk tasarının mukaddemesinin derkenarında yukarıda belirtildiği gibi aynen açıklamıştır.³⁴ Önemli bir nokta da, II. Abdülhamit'in el yazısı ile, Bakanlar Kurulu'na gönderdiği, başlıksız ve tarihsiz bir yazıdır. Kapsamını göz önünde bulundurduğumuzda muhtemelen sözü edilen tasarı hakkında görüş ve düşüncelerini kısaca ifade ettiği kanısına varılmaktadır. Abdülhamit bu yazısında, gayr-ı resmi olarak kendisine sunulan, Kanun-ı Esasi layihasını incelediğini "...bunun ahkâm-ı şâmilelerinde usûl ve istidâd-ı memlekte gayr-ı muvâfık şeyler gördüğünü"³⁵ amacının ülkenin bağımsızlığını güvence altına alacak, gerçek bir yönetim oluşturmak olduğunu, bunun için harcanacak çabaları takdir edeceğini, belirttikten sonra, kendisine sunulan tasarının bu esaslar göz önünde tutularak "havâs-ı vükelâ" tarafından görüşülerek gerekli değişikliğin yapılarak Sadrazam'a bildirilmesini istemektedir. Ayrıca bu hususun Sadrazam'la, Bakanlar arasında gizli kalmasını talep ediyordu. Görüldüğü gibi, Padişah komisyonun hazırladığı tasarımı beğenmemekte, beğenmediğinin gizli kalmasını istemekte, ülkenin yetenek ve yönetim biçimine uygun olmayan şeylerin, neler olduğunu ne yazık ki açıklamamaktadır. Yapılacak düzenlemelerin "hukuk-ı hükümetle" telifini isterken de herhalde Padişah'ın hak ve hukukunu kastetmektedir. Nitekim, daha sonraki tasarıda yapılan düzenlemeler bu doğrultudadır.

KOMİSYONUN HAZIRLADIĞI İKİNCİ TASARI

Üzerinde önemle durulması gereken bu ikinci Kanun-ı Esasi tasarısı 11 bölüm ve 130 maddeden oluşmaktadır.³⁶ Madde başlığı konmadan yalnızca numaralarla belirleme yapılmıştır. (1, 2, 3 v.b. gibi) Bazı maddeleri bir önceki kanun tasarısı ile aynı olmakla birlikte, derkenarlardaki eleştiriler de göz önünde bulundurularak değişik madde ve konuları da kapsamaktadır. İlkinde olduğu gibi, ikinci tasarı da düzeltilmiştir. Arşiv kaydına göre, bu düzeltmeler Saffet Paşa tarafından yapılmıştır. Ancak tasnifçilerin bu kaniya hangi kaynaktan yararlanarak vardığı bilinmemektedir.³⁷

Sözünü ettiğimiz ilk tasarının bir "mukaddemesi" olduğu halde, ikincisinde belki de Namık Kemal'in itirazı doğrultusunda mukaddemeye gerek görülmemiş, doğrudan doğruya, ilkinde bulunmayan "Memâlik-i Devlet-i Osmâniye" tanımıyla yetinilmiştir. Bunun dışındaki diğer başlıklarla da uyum görülmektedir.

Komisyonunda hazırlanan ilk tasarının maddeleri ve derkenarlarındaki görüşler göz önünde bulundurulduğunda, II. tasarının maddeleri, Namık Kemal'in görüş ve düşünceleri doğrultusunda değiştirilmiştir. Bu şekilde I. tasarının düzeltilmesiyle, yeniden oluşturulan II. tasarı da tekrar gözden geçirilmiş, Saffet Paşa tarafından düzeltilerek komisyona havale edilmiştir. Netice de Saffet Paşa'nın yapmış olduğu düzeltmeler de dikkate alınarak, ilan edilen Kanun-ı Esasi metnine dönüştürülmüştür.

1876 KANUN-I ESASİSİ'NİN İLANI

Mithat Paşa'nın Sadrazam olmasından sonra hem Komisyon'da hem de Bakanlar Kurulu'nun tasarı üzerindeki son görüşmeleri tamamlanmış, Padişah'ın da onayı alınarak 23 Aralık 1876 (7 zilhicce 1293) günü törenle ilan edilmiştir. 1876

Anayasasının ilan edildiği gün, yapılan tören ile ilgili ayrıntılı bilgiler dönemin gazetelerinde yer aldığı gibi, törende bulunarak II. Abdülhamit'in Hatt-ı Hümayunu'nu okuyan Mahmut Celalettin Paşa, "Mirât-ı Hakikat"de özet bilgiler vermektedir. Onun verdiği bilgilerle Ahmet Saib'in gazetelerden derlediği bilgiler birbirine uymaktadır. Dönemin gazetelerinde de törenle ilgili ayrıntıları, Kanun-ı Esasi'nin önemini ve Padişah'ın ne kadar meşrûfiyetçi olduğunu belirten yazılar yer almaktadır.³⁸ Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği gün, daha önceden basılıp hazırlanan Kanun-ı Esasi ve Hatt-ı Hümayun nüshaları halka dağıtılmıştı. Mithat Paşa ise, yaptığı konuşmada "Padişah'ın lütfen inayet buyurarak ihsan ettiği, Kanun-ı Esasi'nin halk için önemli bir ihsan olduğunu ve bunun için Padişah'a sonsuz şükran sunmak gerektiğini dile getirmişti."³⁹ Ardından Edirne Müftüsü tarafından güzel bir dua okunmuş, İstanbul'un çeşitli semtlerinde 101 pare toplar atılmıştır.⁴⁰

Tören bitiminde Sadrazam, Şeyhülislam, Bakanlar ve Ulema'dan pek çok kişi, gayrı müslim ileri gelenleri ile birlikte, saraya giderek Padişah'a teşekkür etmişlerdir. Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra İstanbul'da yapılan resmi tören dışında kutlamalar da yapılmıştır. İstanbul'da hem Müslüman hem de Müslüman olmayan halk hep birlikte kutlamalara katılmışlardır. İçlerinde yabancı bankerlerin, Galata sarraflarının, tüccar ve esnafın bulunduğu büyük bir kalabalık Borsa Komiseri Abidin Bey'in başkanlığında, İstanbul sokaklarında dolaşp "Padişahımız çok yaşa" nutukları atmışlardır. Müslüman ve Müslüman olmayan halkların memnuniyetlerini dile getirmek için Türkçe, Rumca ve Ermenice olarak Meşrutî yönetimi öven konuşmalar yapmışlardır.⁴¹

Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği gün Sadrazamlık makamından bütün vilayet, sancak ve kazalara bir telgraf çekilerek, Padişah'ın Hatt-ı Hümayun'u ile ülke yönetiminde yeni bir düzenleme yapılması için Bakanlar, Ulema ve diğer ileri gelenlerden Bâb-ı Ali'de oluşturulan komisyonun görevini tamamlamış olduğu "tanzim olunan Kanun-ı Esasi'nin ilan ve icrası hakkında..." verilen Hatt-ı Hümayun'un ise, "bugünkü Cumartesi.." günü okunarak yürürlüğe girdiği, "usûl-ı istibdâda hitâm verilerek şer-i şerifin akıl ve hikmetin her zaman için tasvip ve tahsin eylediği usûl-ı cedide-i meşveret yüz bir pare top.." atılarak ilan edildiği, böylece Tanzimat'ın bahşeylediği ırz, can ve mal güvenliğine ilaveten "... hürriyet-i şahsiyeyi akvâm-ı Osmaniye meyanında ittihad ve muvasât-ı kâmileyi dahi temin..." ettiği belirtiliyordu. Bunun için memnuniyetin dile getirilerek Padişah'a teşekkür edilmesi ve isteyenlerin dini tören yapmalarına izin verilmesi, ayrıca "...tanzim olunacak teşekkürlerin posta ile irsâli..." nin "tavsiye ve ihtar" olunduğu belirtiliyordu.⁴²

Verilen bu talimat doğrultusunda ülkenin her tarafından Kanun-ı Esasi'nin ilanından dolayı törenler yapıldığı, Padişah'a dua edildiği, gönderilen telgrafın okunarak halka duyurulduğu hususlarını kapsayan teşekkür yazıları İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştır. Bu yazılar bir araya getirilerek Sadrazam'a sunulmuş ve Padişah'a da arz edilmiştir.⁴³ Bu teşekkürnâmelerin kapsamına gelince, bir kısmı Müslüman halkın yaşadığı yörelerden gönderilmiş olup, yönetici, meclis üyeleri, ulema ve ileri gelenlerin isim ve mühürlerini kapsamaktadır. Müslüman ve Hıristiyanların bir arada yaşadıkları yörelerden gönderilen teşekkürnâmelerde ise, Müslümanların mühürlerinin yanı sıra, gayr-ı müslimlerin hem mühürleri, hem de kullandıkları yazıyla isimleri ve imzalar yer almaktadır. Bütünü Sadrazamlık makamına hitaben yazılmış olup, bir kısmının da nereden gönderildiklerine dair ifadeler yer almaktadır. Dönemin gazetelerine de bu teşekkürnâmelerin zaman zaman yansıdığı görülmektedir.

19. yy Osmanlı tarihinin önemli bir evresini oluşturan Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması ve I. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, anayasa karşıtları ve Padişah'a rağmen bir avuç Osmanlı bürokratinin büyük bir başarısıdır. Böylece, III. Selim ve II. Mahmut'la başlayan ve Tanzimat ile devam eden çağdaşlaşma hareketi, mutlak bir monarşik sistemden, bütün Osmanlı halkının eşit ve serbest bir şekilde katıldığı parlamentolu meşrutî bir yönetim sistemine geçişle noktalanmıştır.

DİPNOTLAR

¹ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı yayınları, İstanbul, 1978, s. 304

² Süleyman Paşa, Hiss-i İnkılap, İstanbul, 1326, s. 61; Mahmut Celalettin Paşa, Mirat-ı Hakikat, İstanbul, 1326, s. 125

³ Süleyman Paşa, a.g.e., s.61

⁴ Süleyman Paşa, a.g.e., s. 61-64; Roderic Davison, Reform In the Ottomkan Empire, 1856-1876, Princeton, New Jersey, 1963, s. 344- 346; Niyazi Berkes, a.g.e. , s. 304 -305; Mahmut Celalettin, Mirat-ı Hakikat, İstanbul, 1326, s. 123.

⁵ Davison, a.g.e. , s. 364.

⁶ Bu çalışmada Mithat Paşa Tasarısı, Sait Paşa Tasarısı ve Süleyman Paşa Tasarıları çok iyi bilindiğinden ve hemen hemen her kaynakta bulunduğundan dolayı değinilmeyecektir.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No: 23, Evrak No: 1838, Zarf No: 11, Karton No: 71.

⁸ Ahmet Mithat, Üss-i İnkılap, II, İstanbul, 1295, s. 196; Davison, a.g.e., s. 368; Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyet'e Geçiş Süreci, I. ve II. Meşrutiyet, c. I, T.B.M.M., yayınları, No: 14, 1996, s. 50

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DUİT, 49/11, (3-2)/I; Bekir Sıtkı Baykal, "I. Meşrutiyete Dair Belgeler", Belleten, No: 96, T.T.K. , 1960, S. 602, Belge: 2.

¹⁰ Borsa Komiseri Abidin Bey'in adı ilk çıkan listede yoktur. Ancak ek bir tezkere ile Abidin Bey'de komisyona dahil edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 49/11 (3- 2), Belge No: 2

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DUİT, 49/11 (3- 2)/I, Belge No: 3. Oysa komisyon başkanlığı konusunda pek çok kaynaklarda Server Paşa'nın atandığı belirtiliyor. Örneğin: Bülent Tanör, Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasal Gelişmeler, Der yay. , İstanbul, 1991, s. 78; Osman Nuri, Abdülhamit'in Devri Saltanatı, İstanbul, 1327, s. 165; E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. 8, s. 218; Coşkun Üçok, "1876 Anayasası'nın Kaynakları", Türk Parlamen-toculuğunun İlk Yüzyılı, 1876-1976, Ankara, s. 4; Mahmut Celalettin, Mirat-ı Hakikat, İstanbul, 1326, s. 221, Recai Galip Okandan , Amme Hukukumuz Tairhimizde I. Meşrutiyet Devri ve Karakteristik Vasıfları, İstanbul, 1941, s. 29.

¹² R. Devereux, a.g.e. , s. 47- 48.

¹³ Osman Nuri, Abdülhamit-i Sâni ve Devri Saltanatı, İstanbul, 1327, s. 165.

¹⁴ Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal Devri'nin Olayları ve İnsanları Arasında II, İstanbul, 1956, s. 75.

¹⁵ Robert Devereux, The First Constitutional Period a study of the Mithat Constitutional Parliament, Baltimore, 1983, p. 47- 48.

¹⁶ Örneğin; T.B.M.M yayınlarından, Türk Parlamento Tarihi'nde verilen listede de Meclis-i Tetkikât Azâsı Ömer Efendi'nin ismi bulunmamaktadır. Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyet'e Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet, c. 1 T.B.M.M. Vakfı Yay., No: 14, 1996, s. 51

¹⁷ “Devlet-i Aliye'nin İdâre-i Umûmiyesi Hakkında Kavânin ve Nizâmâtın Müzakeresine Memur Komisyon Mazbatası” , B. Sıtkı Baykal, a.g.m., s. 605-606, Belge No: 6.

¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas, 23/313-I-C; Belge No. 12- 13.

¹⁹ Komisyon üyesi olmayanlar da zaman zaman toplantılara katılabiliyorlardı. Mekâtib-i Askeriye Nâzırı Süleyman Paşa'da bazı toplantılara katılmıştı. Süleyman Paşa Muhakemesi, s. 56 “Meclis-i Umûmi' nin Nizamât-ı Esâsiyesini tanzim etmeye memur olan komisyon-u mahsus, dün dahi içtima etmiş Mekâtib-i Askeriye Nâzırı Süleyman Paşa hazretleri dahi hazır bulunmuştur. Basiret'ten naklen, 16 Teşrin-i Sâni, 96.

²⁰ Temuçin F. Ertan, Osmanlı Devleti'nde Anayasalı Rejime Geçiş (1876 Kanun-ı Esasi'si), Hacattepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1995, S. 1-2, s. 134-155

²¹ Ahmet Saib, Abdülhamit'in Evail-i Saltanatı, II. Baskı, Hindiye Matbaası, Kahire, 1326, s. 41-43

²² Cemal Kuntay, a.g.e. , s. 82.

²³ Komisyon ilk olarak Mebuslar Meclisi'nin kimlerden, nasıl oluşacağını ve nasıl toplanacağını belirlememiştir. Hazırlanan geçici bir yönetmelikle “Talimât-ı Muvakkate” ilk seçimin İstanbul ve taşrada nasıl yapılacağı saptanmıştı. 15 Ekim 1876 (26 Ramazan 1293) tarihinde Padişah'ın onayına sunulan Talimat-ı Muvakkate, 7 Kasım 1876'da (17 Şevval 1293) yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu talimat, 7 madde ile İstanbul'dan ve diğer vilayetlerden seçilecek mebusların sayısını gösteren cetveldен oluşmaktadır.

²⁴ Cemal Kuntay, a.g.e. , s. 83; Devereux, a.g.e., p. 45

²⁵ Cemal Kuntay, a.g.e. , s. 57; Devereux, a.g.e., p. 45

²⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No: 23, Evrak No: 1795, Zarf No: 11, Karton No: 71, “Kanûnu-ı Esâsi lâyihasıyla, Meclis-i Vükelâ’nın vazifelerine müteallik kararname müsveddesinin Namık Kemal, Sait Paşa, Mahmut Paşa ve diğerleri tarafından düzeltilmiş olan nüshaları” kaydıyla kataloglara geçirilmiştir.

²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No: 23, Evrak No: 1795, Zarf No: 11, Karton No: 71.

²⁸ Akli dengesi yerinde olmayan bir kişi

²⁹ Abdülhamit’in sarayında Başkâtip

³⁰ O dönemde çok zengin bir Rum Banker

³¹ M. Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, c. I, İstanbul, 1969, s. 344; Ayrıca, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No: 23, Evrak No: 1795, Zarf No: 11, Karton No: 71,

³² Tezkerenin tam metni için bakınız. : Kuntay, a.g.e. , s. 97

³³ Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 343; Kuntay, a.g.e., s. 97

³⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No: 23, Evrak No: 1795, Zarf No: 11, Karton No: 71,

³⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Evrak No: 1114, Zarf No: 11, Karton No: 71, Kısım No: 23.

³⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No: 18, Evrak No: 491, Zarf No: 127, Karton No: 41, “Kanun-ı Esasi müsveddesinin Saffet Paşa eliyle düzeltilmiş nüshası” olarak kayıtlara geçirilmiştir.

³⁷ Tarık Zafer Tunaya, 9- 11 Nisan 1976’da yapılan Kanun-ı Esasin 100. Yılı Sempozyumu’nda, Coşkun Üçok’un sunduğu bildirinin tartışma kısmında “...Başbakanlık Arşivi’nde elimizin altında bir tasarı vardır ki, o zamanın Nazırı Saffet Paşa, bunu komisyonda yapılan tartışmalara göre çizmiş. Üzerinde kendi satırlarıyla değişiklik eklemiştir” demektedir. Böylece bu tasarıyı görmüş olduğunu ancak üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapıp yapmadığı bilinmemektedir. Düzeltilmelerin Saffet Paşa tarafından yapıldığı kaydına yer verdiği halde, bunun da kaynağını haliyle sözlü bir tartışma olduğu için vermemektedir. Belki de, dosya da bulunması gereken kimi evrakın çıkarıldığı, yerine konmadığı ya da başka tasniflere karıştığı akla gelmektedir.

³⁸ Sabah Gazetesi, 8 Zilhicce 1293; Ceride-i Havadis, 9 Zilhicce 1293; Tören şu şekilde aktarılmaktadır. Törenin yapılacağı gün hava oldukça yağmurludur. Bâb-ı Ali meydanında “Hünkar Dairesi” önüne Osmanlı bayrakları ile donatılmış bir özel kürsü konmuştur. Hava yağmurlu olduğundan, ileri gelenler için büyük bir çadır kurulmuştur. Halktan binlerce kişi Sirkeci İskelesinden Bâb-ı Ali’ye uzanan büyük caddeyi hınca hınç doldurmuşlardır. Askerler bando eşliğinde caddenin iki tarafına dizilmiş, herkes Mithat Paşa’nın saraydan çıkmasını heyecanla beklemektedirler. Sadrazam arkasında “Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi” Sait Paşa ile birlikte yanında Padişah’ın Hatt-ı Hümayun’u ve Kanun-ı Esasi olduğu halde, denizden Sirkeci İskelesi’ne çıkmış, oradan bando eşliğinde karşılanarak, Bâb-ı Ali’ye gelmişti. Burada Sait Paşa, Hatt-ı Hümayun’u çıkarmış, öpüp başına koyduktan sonra Sadrazam’a vermişti. Mithat Paşa’da aynı şekilde hattı alıp okuması için, “Amedi Divan-ı Hümayun Reisi” Mahmut Celalettin Bey’e teslim etmiş, o da saygıyla açık ve yüksek bir sesle okumuştur. Okuma işi bitince hazır bulunanlar alkışlamışlardır.

³⁹ Mithat Paşa’nın bu konuşması, 9 Zilhicce 1293 tarihli Sabah Gazetesi’nde “Hatt-ı Hümayun’un kıraatını müteakib Sadrazam Mithat Paşa tarafından irâd olan makale” de yer almaktadır.

⁴⁰ Ahmet Saib, Abdülhamit'in Evail-i Saltanatı, s. 72- 73; Mirât-ı Hâkikat, s. 224; Sabah, 9 Zilhicce 1293, Ceride-i Havadis, 8 Zilhicce 1293.

⁴¹ Robert Devereux, a.g.e., p. 83-84

⁴² “Kanun-ı Esasinin vâzını mübeşşir Vilayete çekilen telgrafnâme-i sâmi”, Sabah, 9 Zilhicce 1293

⁴³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No: 23, Evrak No: 308, Zarf No: 10. Karton No: 67- 70 “Kanun-ı Esasinin ilk ilanından vilayetlerden gelen teşekkürnâmeler ve marûzat tezkereleri 4 klasör ve 15 gömlekte 599 vesika” adıyla kayıtlara geçmiş olan bu belgelerin ifade edildiği gibi 599 adet olmadığı, numarasını verdiğimiz dosyada 47 ayrı belgenin bulunduğunu, bunlardan dokuzunun teşekkürnâmeleri arz yazıları, kalanın da çok imzalı teşekkürlerden oluştuğu görülmektedir. Tasnif kaydında sözü edilen 599 belgenin ne olduğu hakkında bu safhada bilgi edinmemiz mümkün olmamıştır.

Su Yolları Ve Su-Yolcu Esnafına Dair Bazı Tespitler Water Ways And Some Findings About Water-Transporter Entrepreneur

Selda KILIÇ*

Özet:

Su, hiç kuşkusuz insan hayatında son derece önemli bir yere sahiptir. İnsanoğlu yerleştiği, yaşadığı bölgeye suyu bir şekilde taşımak, akıtmak için uğraş vermiştir. Bu bakımdan su-yolcu ve su-yolculular olarak genel bir isimle adlandırılan memurların da yaptığı işin önemi büyüktür. Bu gün olduğu gibi Osmanlı döneminde de İstanbul, jeopolitik bakımından çok önemli yerleşim merkezlerindedir. Asya ile Avrupa'nın birleşmesine vesile olan tabiat harikası Boğazı, Haliç'i, şehri dört bir yerden çevreleyen denizleri, tarih boyunca burada yaşanan kültür ve medeniyetleri ile İstanbul şehri, yüzlerce yıl siyasi, askeri ve ticari bir cazibe merkezi olmuştur. Osmanlılar İstanbul'a su getirebilmek için de bir çok su tesisi, su-yolları inşa etmiştir. Zaman içerisinde nüfusun artmaya başlaması sonucunda su-yollarında çalışanların sayısında artışlar olmuş, genel olarak su-yolcu olarak adlandırılan bu meslek "Su-Yolu Nazırlığı" bünyesinde kurumsallaşmıştır. Ancak, 19. yy'a gelindiğinde, su işleriyle uğraşanların çeşitli yolsuzluk, rüşvet, iltimas gibi gayr-i kanuni ve gayr-i ahlaki yollara saptıkları görülmektedir. Bu araştırma da su-yolları ve su-yolcu mesleğini yapanların bu usulsüzlükleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler : Su-yolu, su-yolcu, su-yolculuk, su-yolu nazırlığı, su tesisleri, çeşme, sebil, su nazırı, su-yolu çavuşu, su nezareti.

Abstract:

Water, undoubtedly has a vital importance in human life. Human being has spent great effort for transporting water to the place where he lived and settled. Therefore, workings carried out by state employees who were generally named as water transporter and water transporters were in great importance. As it is today, in Ottoman period İstanbul was a very important center for settlement. İstanbul has been a political, military and commercial attractive center with horn connecting Europe to Asia, with seas surrounding the city four sides and with culture and civilisations took place during the history. Ottomans constructed a lot of water systems to bring water to İstanbul. In a period of time, as a result of population increase, there was an increase in the number of workers employed in this sector. This job, generally named as water transporter, was organised under the Ministry of Waterway. But, when 19th century was reached, people who worked at water works displayed illicit and immoral behaviour such as abusiveness, bribery and favoritism. In this research, the unlawful behaviours of this water transporters were analysed.

Key Words : Water-ways, water-transporter, water-transportation, Ministry of water-transport, water contructions, fountain, water minister, water way sergeant, water organization.

*Prof.Dr.. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

İnsan hayatında su, tartışılmaz bir öneme sahiptir. Bugün olduğu gibi tarih boyunca da vazgeçilmez bir ihtiyaç maddesi olmuştur. Tarihin en eski dönemlerinden itibaren, su kanallarının kalıntılarına rastlanılmaktadır. Bu dönemlerde içme suyu iletim hatlarının çoğunlukla kapalı ve yer altına döşendiği görülmektedir. Yani insanoğlu binlerce yıl öncesinden tatlısu kaynaklarını bir kanal, kemer su-yolu ile şehirlerine akıtmayı, bentler yaparak getirilen bu suyu depolamayı, yer altı ve kaynak sularından yararlanmayı başarmıştır. Şehirlere getirilen sular, kilometrelerce künkler, kemerler inşa edilerek oluşturulan şebeke sistemleri ile sarnıç, çeşme ve hamamlara akıtılmıştır.

Osmanlı şehirleri içerisinde İstanbul her bakımdan olduğu gibi konumuz açısından da ayrı bir öneme sahiptir. İstanbul'un, Asya ve Avrupa arasında bir köprü konumunda olması, etrafını çevreleyen denizleri, İstanbul Boğazı ve Haliç gibi doğal limanları bulunması, askeri ve ticari açıdan bir cazibe merkezi olmasını sağlamıştır. Ancak, yaşamak için su gerekliyse ve deniz suyu da işinize yaramıyorsa, hayati önemi olan suyu bir yerlerden bulmak zorunda kalacaksınız.

Osmanlı dönemine baktığımızda, Fatih Sultan Mehmet'in şehirde, Roma İmparatorluğu döneminde yapılan su yollarını tamir ettirdiğini, yenilerini inşa ettirdiğini görüyoruz. Fatih'le birlikte sur içinde su tesisleri yapılmaya başlanmış ve Halkalı suları, Kırkçeşme ve Kağıthane suyu tesisleri gibi tesisler oluşturularak şehrin su ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Özellikle Kanuni zamanında Mimar Sinan tarafından büyük su tesisleri inşa edilmiştir.¹

Çok sayıda eser veren Mimar Sinan aynı zamanda büyük bir mühendistir. Camiler, medreseler, köprüler gibi yapıların yanında su tesisleri, maksemeler ve su terazileri de yapmıştır. Anıtsal Kırkçeşme tesisleri, Taksim ve Hamidiye suları, Halkalı Suları ve Üsküdar suları önemli su tesislerinden bazılarıdır. Bu sistemlerin en eskisi kağıthane suları diye de bilinen Kırkçeşme sistemiyle Halkalı sularıdır. Yüksekteki semtlerin içmesuyu Halkalı'dan temin edilirken, Kırkçeşme Eyüb ile sur içindeki alçak semtleri beslemiştir. Öteki sistemler ise, şehrin büyümesiyle ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak için tesis edilmiştir².

Görüldüğü gibi Osmanlılarda özellikle XVI. Yüzyılda su işlerinde belli bir gelişme gözlemlenmektedir. Bu yüzyılda, uzunluğu 40-50 km'yi bulan su yollarıyla büyük merkezlerin su ihtiyacının karşılandığı bilinmektedir. Uzak noktalarda bulunan kaynak sularını şehirlere akıtılabilmek için, dönemine göre modern sayılabilecek tekniklerin uygulandığı gözden kaçmamaktadır. Diğer meslek dalları gibi su işleriyle uğraşanlarda bir meslek oluşturmuşlar, bu meslekten olanlara "Su-Yolcu" adı verilmiştir. Daha sonraları ise meslek "Su-Yolu Nazırlığı" bünyesinde kurumsallaşmıştır.

Su-Yolu Nazırlığı'nın, günümüzün Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne birçok bakımdan eşdeğer sayılabilecek yetki ve sorumluluklarla donatılmış olması, konunun öneminin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Sıraladığımız bu gerekçelerle ve kurumsallaşma ile Osmanlılarda birçok tesis meydana getirilmiş, bu eserlerin bakımı, onarımı ve korunmasıyla ilgilenilerek, günümüze kadar yaşamaları ve hizmet etmeleri sağlanmıştır. Osmanlılardan günümüze kalan bend, su kemeri, su-yolu, şadırvan ve bunlara benzer su yapıları, Osmanlı su kültürünü yansıtan eserlerdir³. Bu tür eski eserlerin çoğunda, sudan en iyi biçimde yararlanma yollarının düşünülerek, emniyet ve sağlamlığın ön planda ele alındığı görülür⁴.

Osmanlılarda Su-Yolları ve Su-Yolcu

Osmanlılar döneminde yapılan su tesislerinin kendi dönemleri içerisinde dünyanın en gelişmiş tesisleri olduğu söylenebilir. Yerleşim birimlerinin içme ve kullanma suyunu sağlamak için yapılan su iletim sistemlerine su-yolları denir. Bu tesisler; suyun toplanmasını, şehre taşınmasını ve şehir içinde dağıtılmasını sağlayan ünitelerden oluşmaktadır. Yani bu ünitenin içerisine bentler, çökeltme havuzları, kemerler, su-yolları, su takım istasyonları ve su terazileri girmektedir.

Genel olarak su işleriyle uğraşanlara su-yolcu adı verilirken, bu esnafın oluşturduğu meslek dalına da su-yolculuk denilmiştir. Su işlerinden söz edildiğinde, suyun kaynağından bulunup, şehirlerde düzenli bir şekilde akıtılmasına kadar yapılan bütün çalışmalar anlaşılmalıdır. Su-yollarının yapımı, bakım ve onarımı, korunması, suların ölçülmesi ve dağıtılması ve bu hususlarla ilgili bütün uygulamalar, bu çalışma alanının içine girer. Su-yolcu ve su-yolculuk İstanbul'a özgü bir meslek değildir. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğünde su-yolcu, "İstanbul'un su-yollarının ve bunlara ilişkin kuruluşların bakımı, onarımı ve işletme işleriyle uğraşan kimse" olarak tarif edilmektedir. Oysa su-yolculuğu sadece İstanbul ile ilgili olmayıp, kaldırımcılık, köprücülük, gemicilik, taşıcılık, lağımcılık, v.b. gibi İmparatorluğun bütün bölgelerinde faaliyet gösteren bir meslek olduğu anlaşılmaktadır. Su-yolcu çeşitli yayınlarda şöyle açıklanmaktadır. Su-yollarını onaran ve düzenleyen kişi, eskiden şehirlerin su-yolları ve çeşmeleriyle taksim maslaklarına bakan ve onları onaran adam, su-yollarıyla maslakların onarımı ve suların şehrin çeşitli yerlerinde ve evlerdeki çeşmelerde düzenli akması işleriyle uğraşan kişi, yerleşik bölgelere su getirilmesi ve bunun şehirlerde künk ve kanallarla dağıtılmasındaki teknik işlerle uğraşan sorumlu, olarak geçmektedir. Ancak bütün bu açıklamalar ışığında genel olarak bir tanım yaparsak; su-yolcunun, su-yollarının yapım, bakım ve onarım işlerinde çalışan, suyu koruyan, suların yerleşim bölgelerine düzenli bir şekilde akışını ve dağıtılmasını sağlayan kişi olduğu belirtilebilir⁶.

Suyun insanlar tarafından kontrol altına alınmasıyla su işleri de kurumsallaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu teşkilatında has veya hassa sıfatlarıyla anılan memuriyet veya dairelerin, genellikle başta Padişahların özel hizmetleri olmak üzere, hükümdar saraylarındaki çeşitli işleri görmek gayesiyle kuruldukları malumdur. Saray'dan başlayarak İstanbul'da ve İmparatorluk dahilinde her türlü resmi inşaat ve tamirat işlerini yürüten Hassa Mimarları Teşkilatının ne zaman kurulduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Bununla birlikte, böyle bir dairenin, saray ve imparatorluk teşkilatının tamamlandığı sıralarda, yani İstanbul'un fethinden sonra kurulmuş olması daha muhtemel görülmektedir. Saray'daki ve imparatorluk dahilindeki inşaat ve tamirat işlerini süratle yürütmek için, merkezde Şehremini'nin kontrolü ve Hassa Mimarbaşı'nın nezareti altında, Su-Yolu Nazırı⁷ da bir fen hey'eti arasında zikredilmektedir⁸ Su-Yolu Nazırlığı kurulmadan önce, su işlerinde görülen artış üzerine kurumsallaşmanın gereği ortaya çıkmıştı. Su-yolcuların bağlı olduğu küçük çaptaki bir su-yolcubaşı ve su-yolcu ağalığı bulunuyordu. Bunlar mimarbaşı veya şehremanetinin denetimi altındaydı. Ancak şehirlerdeki imar hareketlerinde görülen artış, su faaliyetlerindeki büyüme su-yolcu esnafının sevk ve idaresinin yetersizliğini ortaya koymuştu. Abdullah Martal "Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk" adlı makalesinde 25 Mart 1566 tarihli bir hüküm ile ilk kez Su-Yolu Nazırlığının kurulduğunu belirtiyor. Su Yolu Nazırlarının görev ve sorumlulukları şöyleydi;

- Su yollarının bakımını sağlamak
- Su yollarını korumak, bunun için gerekli düzenlemeleri yapmak
- Suların boşa akmasını ve ziyan olmasını önleyici tedbirler almak, çeşmelere burma lüle taktırmak
- Su işlerine yapılan harcamaların hesabını yapmak
- Su-yolcuları denetlemek, suların miktarını ölçmek, adaleti dağıtımını sağlamak, suların düzenli bir şekilde akışını sağlamak⁹.

Su İşlerinde Yapılan Yolsuzluklar

Araştırmamızın ana temasını, su işlerinde görülen bazı yolsuzluklar oluşturmaktadır. Bu yolsuzlukları şöyle sıralayabiliriz¹⁰;

1) Keşif Bedelleri; su-yolcu esnafları su-yollarının yapım veya onarımından önce yapılacak harcamaları hesaplar ve bir tahminde bulunurlardı. Bunun için keşif yapılırdı. Bu keşif esnasında bu işin maliyetini çıkarırken hile yoluyla çeşitli yolsuzluklar yapılmaktadırlar. Su götürülecek yerin keşfi yapıldıktan sonra hakkaniyet ölçüleri içinde keşif bedelleri belirlenmelidir¹¹.

2) Suyun dağıtımında haksızlıklar söz konusudur. Su-yolcular görevlerini tam vaktinde yapmadıkları için, her isteyen yeraltına girip istedikleri gibi suları kendilerine çevirerek vakitli vakitsiz ve üstelik de haksız yere su aldıkları görülmektedir. Bu konu ile ilgili olarak bir çok ihbar ve şikayet dilekçeleri, su nezaretine gelmektedir. Yedikule, Kırkçeşme ve Ayasofya büyük makseminde biriktirilen su , çevrelerindeki hamam ve çeşmelere belirlenenden daha fazla akıtılmaktadır . Örneğin; İstanbul'un bir bölümünün suyu Kırkçeşme'den, Ayasofya makseminde toplandıktan sonra bir nizam içerisinde saray-ı cedide-i amire ve Topkapı Saray-ı Hümayunu'na ve Bab-ı Ali'ye verilmektedir. Saat sekizden sonra ise, Yeni Kubbe'den, Ayasofya toplayıcısına kadar geldiğinde Eyüb'deki memur ve kalfalar, su birikicisinin içine girip Ayasofya tarafına toplanması için kapatmaktadırlar. Ancak onlar bu işi yapıp gittikten sonra bazı konak, hamam veya hane sahipleri taksimat kuyusunun içerisine girip vakitsiz ve haksız yere, Ayasofya maksemine suyun toplanmasına mani olmaktadır. Böylece suyun dağıtım sırasına ve kaidelerine uyulmamaktadır. Aslında bu şekilde suları kendi mahallerine haksız yere alanların, kim olursa olsun, hatır ve gönüle bakılmayarak hemen gerekli işlemlerin yapılması ve bunların zaptiye'ye sevk edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde uygunsuz davrananlar cezalandırılmalıdır. Ayrıca mahalle muhtarları da haberdar edilerek, su-yolcuların taksimatına uyulması konusunda çevre halkı ikaz edilmelidir¹³.

3) Su-yolcu görevi yapan kişilerin rüşvet almaları neticesinde haksızlık yaparak, hakkaniyet içerisinde hareket etmemeleridir. Oysa, su-yolcu olma görevi daha önceleri bu mesleği uzun süre yapmış güvenilir ve liyakatlı kişilere verilirdi. Şu anda ise, bu kurala riayet edilmemekte, bu tarz özellikler aranmadan su-yolcu görevi verilmektedir. Bu nedenle kimi su-yolcuları zaman zaman keyfiyet, rüşvet ve iltimas ile hareket etmektedirler¹⁴.

4) Suların dağıtımını için kullanılan su borularının kaliteli yapılmayışı da ayrı bir yolsuzluk konusudur. İstanbul'un su dağıtımında kullanılan su boruları zayıf imal edilmektedir. Uygunsuz ve noksan malzeme kullanımı söz konusudur. Suların intikali için kullanılan borular kurşundur. Bu kurşun boruların

18 kıyye'den imal edilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu kullanılan boruların fiyatlandırılması da ayrı bir yolsuzluktur. Kullanılacak boruların fiyatların belirlenmesi ve belirlenen fiyatın üzerinde bir fiyata satılmaması lazımdır. Boruların kalitesinin her altı ayda bir kontrol edilmesi de gerekir. Eğer boruların kurşunlarında bir eksiklik görülür ise bu hileli iş su-yolcu nezaretine derhal bildirilmelidir. Borular dikkatle kontrolden geçirilmeli bir hilesi çıkar ise anında değiştirilmelidir. Öte yandan bir su-yolcu memuru da hileli boru görüp haber vermez ise hatır ve gönüle bakılmadan cezalandırılmalıdır. Yani özetle su dağıtımında kullanılacak boruların boyları, kalınlıkları, hangi malzemelerden üretilcekleri belirlenmeli ve bu belirlenen ölçütlerde üretilmelidir. Çünkü kötü malzeme ile üretilmiş ürünler, çok kısa bir zaman içerisinde arıza vermekte bu da yolların bozulmasına ve ek tamirat masraflarına neden olmaktadır¹⁵. Esasına bakılırsa su-yollarının tamirat işleri son derece pahalıya mal olmaktadır . Kötü malzeme kullanımı sonucu tadilat ve tamire ihtiyacı olan su-yolları ile ilgili şikayetler giderek artmaktadır¹⁷.

5) Diğer bir yolsuzluk da, bazı su-yolcuların kendilerinin yapması gereken görevi başkalarına yaptırmalarıdır. Görevlerinden kazandıkları ücretin bir kısmını bunlara vererek, kendileri çalışmamakta işini kaydırmaktadırlar. Su-yolcuların yapması gerek bu hizmetleri bir başkasına yaptırarak görevlerini suistimal etmeleri sonucunda, su-yolları ehil kimseler tarafından yapılmadığı ya da yeterince özenle üzerinde durulmadığı için genellikle su-yolları kısa süre içerisinde bozulmaktadır¹⁸. Kimi zamanda su-yolcuları, çırak ve kalfalarını kullanarak kendi yapmaları gereken işlere bunları vekil tayin ederek yaptırmaktadırlar. İşlerin doğru dürüst yapılabilmesi için su yolcuların vekil kullanmamaları, çırak, kalfa veya bir başkasına kendi görevlerini ihale etmemeleri gerekmektedir. Bu tarz uygunsuz işleri yapanlar tespit edildiğinde cezalandırılmalıdır¹⁹.

6) Önemli bir usulsüz davranış da darsaadet veya bazı saraylara giden su yollarının gizlice delinerek istedikleri gibi bahçe veya benzeri mahallere su salıverme meselesidir²⁰. Dönemin Su-Nazırına göre (1846) bunları yapanlar cezalandırılmalıdır. Örneğin: Böyle bir uygunsuzluğu yapan kalfa ve korucularda biri ise altı ay hapse atılmalıdır. Çırak ise bir daha su-yolculuk da istihdam edilmemek üzere meslekten ihraç edilmelidir²¹.

7) Dikkate değer bir meselede dolaylı da olsa yapılan bir yolsuzluktur. Su-yolcuların, su-yollarını tamir etme münasebetiyle herhangi bir bölgede ki su-yolunu onardıktan sonra kaldırımları berbat bir şekilde bırakmalarıdır. Oysa su-yolcu kendi işi bittikten sonra kaldırımcı getirip burayı layıkıyla yaptırmalıdır²². Eğer bunu yapmaz şöyle bir üzerinden düzeltir ise hakkında cezai işlem yapılmalıdır²³. Bu tarz tamiratların keşif bedelleri için de uygunsuzluklar söz konusudur.

8) Bazı hayrat olan çeşme ve sebillerin sularının akmaması da büyük bir sorundur. Eğer böyle çeşme ve sebillerin suları akıyor ise, bu durumdan o bölgeye bakan “o semtin Su-Yolcusu kim ise” o mesuldür. Ahali böyle akmayan çeşme ve sebillerin durumunu Su Nezaretine şikayet etmelidir. Akmayan çeşme ve sebil suları tespit edildiği zaman, Su Nezareti tarafından gönderilen bir adamın tayini ile buranın su yollarının, çeşmesinin gerçekten bir tamire ihtiyaç duyulduğu tespit ettirilirse, o zaman tamirat için gerekli olan miktarın fiyatlandırılarak toplam ne kadara mal oluyor ise o miktar lazım gelen masrafın o mahalden alınması icap etmektedir. Ancak böyle durumlarda genellikle usulsüzlük ve uygunsuzlukları saptanmıştır. Su-yolcuların o mahalden topladıkları tamirat masrafı paralarını uygunsuz

kullandıkları görülmektedir. Fakat böyle durumlar tespit edildiği takdirde bunların da cezalandırılması gerekmektedir²⁴.

9) Diğer bir yolsuzluk konusu ise, çeşitli hile ve fesat karıştırılabilen kurşun borulardır. Aslında kurşun boruların bundan böyle kullanılmaması uygun olacaktır. Zaten su-yolları için fabrikalarda imal edilen demir boruların maliyeti, masrafi iyice hesaplandıktan sonra kullanıma geçilmesi gerekmektedir. Zira bu boruların tamirata ve sık sık keşfe ihtiyacı bulunmamaktadır²⁵. 1840'lı yıllardaki bu usulsüzlük ve yolsuzluklar aslında yeni de değildir. 1560'lı yıllardan itibaren, su-yolu ödeneğinden zimmetine para geçiren defterdarlar, Su-Yolu Nazırlarının gereksiz harcamalarda buldukları gerekçesiyle soruşturmalara uğramaları, hesapların incelenmesi için şikayet edilenler, Su-Yolu Nazırlarının su-yolcuları kendi özel işlerinde kullanmaları da yapılan yolsuzluklar arasındaydı²⁶. Yine 1577 yılında İstanbul halkı Su-Yolu Nazırının rüşvetle su verdiğini ileri süren şikayet dilekçeleri sunmuşlardı. Daha da ilginç olanı ise, su-yolunda kullanılan bezir yağına balık yağı karıştırılmasıyla, suyun içilmesinin mümkün olmadığı, karışık yağın su-yolu emini tarafından mı yoksa su-yolcu tarafından mı karıştırılmış olduğunun öğrenilmesi buyrulmuştu. Ayrıca bir su-yolunun yapım ve onarımından önce yapılacak harcamalar hesaplanır bir tahminde bulunulurdu. Bazen yapılan harcamalar tahmin edilenden daha az olabilirdi. Bu gibi durumlarda artan para iade edilmez ise soruşturma açılır ve tahsili yoluna gidilirdi²⁷. Görüldüğü gibi zaman zaman bu tarz konularda da daha önceleri de şikayetler ve usulsüzlükler yapıldığı tespit edilmiştir.

1846 yılında görev yapan Su Nazırı-su yolu ve su-yolcularının yolsuzlukları ile ilgili olarak o kadar sınırlanmıştır ki 1846 yılında kaleme aldığı Layihasında “Kırkçeşme su-yolunun Eyüp civarındaki Yeni Kubbe’den ve Taksim yolunun, Küçük Taksim’den ilerisine kadar olan bölümden bağ ve bahçelere su verilmemesi için itina ile iyi korunması ve su yolcularının buralara ayak bastırılmaması gerekmektedir.” diyerek alınması gereken önlemleri şöyle sıralamıştır;

a) Keşif bedelleri konusu önemlidir. Saraya veya vakıflara ait binalara su götürmek gerektiğinde Su Nezareti tarafından keşif yapılmaktadır. Yapılan keşif neticesinde bölgeye getirilecek suyun maliyet hesabı çıkarılır. Yapılacak olan takribi masraf tutarları “Mesarifat Defteri” tabir edilen defterlere kaydedilirdi²⁸. Bu şekilde bir keşif ve bedellendirme yöntemi geçerli olmuş olsa da çeşitli yolsuzlukların yapılmasına son derece elverişlidir. Su-yolcu esnafı için maliyetini çıkarırken çeşitli yolsuzluklar yapmaktadırlar. Tahmini maliyetler gereğinden daha fazla gösterilebilmektedir. Bu nedenle su-yolcu esnafının bu yolsuzluk ve uygunsuzluklarının ortadan kaldırılması için, bir “meclis” oluşturulmalıdır. Bu meclise su-yolcu esnafından muteber, akli başında, dürüst, tecrübeli dört kişi seçilerek, katip vekili bulunan efendi ile birlikte beş azadan oluşan bir meclis meydana getirilmelidir. Bu meclis, Perşembe ve Pazartesi günleri Su Nazırı bulunan kişinin makamına giderek orada toplanmalıdır. Su götürülecek bölgenin keşif birlikte yapılıp, tartışılıp hakkaniyet ölçüleri içinde keşif bedelleri belirlenmelidir. Eğer bir yolsuzluk, usulsüzlük vuku bulursa, mesuliyet bu adı geçen beş kişilik azaya ait olmalıdır. Bu iş böyle yapılacak olur ise, “Su-yolcuların yaptıkları uygunsuzlukların” büyük bir bölümünün ortadan kaldırılması mümkün olabilecektir. Dersaadet tarafındaki, Tophane ve Beşiktaş ile Boğaziçi, Üsküdar taraflarında olan yolsuzluklar malumdur. Meclis oluşturulduğu zamanda, iş sıkı tutulmaz ve meclis üyeleri eskiden beri bu yolsuzlukları yapanlar tarafından oluşturulsa, dışarıdan kimse olmaz ise, yolsuzlukların ortadan kaldırılması bakımından faydası olmayacaktır. Bu nedenle de Su Nazırı bulunanlar

ve Katip haricinden ise de münasebeti dolayısıyla “ebniye-i hassa müdürü” efendi ile “kurşuncu başının” dahi bu mecliste bulunması uygun olacaktır. Ancak bu görevlilerin her an meşguliyetleri bulunacağından haftada iki gün olmasa bile en azından haftanın bir günü (örneğin Perşembe günleri) mecliste bulunmaları yolsuzlukları azaltacaktır. Hatta bu adı geçen memurların maaşları hususunda bu toplantılara katılmalarından dolayı yeniden tertip ve düzenlenmesi uygun olacaktır²⁹.

b) Bu işleri yapan su-yolcularının maaşları da yeniden düzenlenmelidir³¹. XIX. Yüzyıldan sonra gerek su-yolcu sayısındaki artış gerekse ücretlerin yetersizliği, su-yolculuk kurumunda bozulmalara yol açmıştır. Su-yolcuların halktan para toplayabilmek için bizzat kendilerinin su yollarını bozdukları gibi iddialara bile rastlanıyordu. 1826 tarihli “ihtisap ağalığı nizamnamesi”nde, su-yolcuların su-yollarını bozarak halka zulüm ettiğinden, su nazırlarının bunlara göz yumduğundan, gereğinden fazla su-yolcuların başka işlere yerleştirilmesinden söz edilmektedir³². İzmir’de “Damlacık Pınarı” suyu mevcuttu. Fakat zamanla bu suların yolları bozulmuş ve künkleri kırılmış olduğundan su telefata çok oluyordu. menba’larından itibaren bağlı buldukları çeşmelere eskisi gibi çok su ulaştırılmıyordu. Diğer taraftan şehrin nüfusu günden güne arttığı için mevcut sular kafi gelmiyordu. Halk mevcut vakıf su-yolcularının “Künkler kırıldı, yollar bozuldu” diye sık sık kendilerinden toplamış oldukları paralardan artık bıkip usanmışlardı . Hatta İzmir’de yayımlanan 1893 tarihli hizmet gazetesinde de, Namazgah mahallesinde hane sahiplerinden tamir parası almak düşüncesiyle, su mecralarının su-yolcular tarafından tıkandığı iddia edilmekteydi³³. Bu nedenle su-yolcuların maaşları ve sayıları düzenlenmeliydi. Örneğin Beykoz civarında iş yapan 16 nefer memura, her suyu olan mahallelerin toplamından 4.150 kuruş toplam maaş ödenmektedir. Her bir kişiye 250 kuruş maaş tahsis olunmuş ise de, bu toplanacak para önceden öngörülmüştür. Oysa bazı konak ve benzeri meskenlerden bu para toplanamamıştır. Tahsili mümkün olmayan 650 kuruş alınamadığı için geriye toplan 3.500 kuruşun, 2.470 kuruşu aşağıdaki 12 memuru dağıtılmıştır.

4.150 kuruş	Toplam Ödeneceği Öngörülen Maaş
650 kuruş	Mahallinden Tahsil Edilemeyen Miktar
3.500 kuruş	16 Memura Ödenecek kalan Miktar
300 kuruş	Su Nazırı Ali Behçet Ağaya
300*4 = 1.200 kuruş	4 Nefer Önde Gelen Muteber Su Yolcularına
200 kuruş	Su <u>katibi</u> Vekiline
200*2 = 400 kuruş	2 Nefer Su-Yolcular Çavuşuna
100 kuruş	Maaş olarak bir Memura
120 kuruş	Maaş olarak bir Memura
130 kuruş	Maaş olarak bir Memura
20 kuruş	Kadıköy Memuruna
2.470 kuruş	Toplam 12 Memura ödenen ücret³⁴

Burada belirlenen 16 memur, bu kadar maaş almalarına rağmen, acaba bunların kaç tanesi memuriyetlerini layıkıyla yapmaktadırlar. Burası düşündürücü ve karışıktır. Bu memurlar ne yaparsa yapsınlar maaşlarını tıkr tıkr almaktadırlar. Tophane’den, Büyükdere’ye, Üsküdar’ dan Çubuklu’ya kadar olan alana hizmet veren bu memurların sayısı rahatlıkla sekize indirilebilir. Dolayısıyla buradan elde edilen gelir, daha az toplanarak sekiz nefere taksim edilir. Fakat bu görevlilerin her birinin işlerini layıkıyla yapmaları da sağlanmalıdır. Memurların keyfiyete göre hareketleri engellenmeli, uygunsuzluklarına kati suretle göz yumulmamalıdır. Biraz önceki hesaba göre memur sayısı azaltıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkacaktır³⁵;

300 kuruş	İstihdamı gerekli olan baş memura
150*4 = 600 kuruş	Dört nefer Meclis memuruna
200*2 = 400 kuruş	İki nefer su-yolu çavuşuna
300 kuruş	Su-yolu nazırına (eskiden olduğu gibi)
400 kuruş	<u>Katip</u> Vekiline (bir defada veya bölünerek)
2.000 kuruş	Toplam maaş tahsis edilebilir³⁶

c) Suların akmadığı, yolların bozuk olduğu Meclis tarafından anlaşıldığı zaman, Su Nezareti tarafından Hazine-i Evkaf-ı Hümayun’a ihbar edildiğinde, vakfının müsadese olmasa bile tamirinin mutlaka yapılması gerekmektedir.

d) Camilerin su depolarını daima dolu bulundurulması da Su Nezareti tarafından her zaman dikkat edilmesi gereken bir husustur.

e) Su mecralarının gerek iç ve gerekse dış kısımlarının, ana dağıtım yerlerinin bozuk bölümleri var ise süratle tamir edilmelidir.

f) Su hiçbir sebeple telef edilmemelidir. Suyun telef olmaması için her türlü aksaklık Meclise ihbar edilmelidir. Yapılan inceleme ve keşif neticesinde gereken her ne ise hemen yapılmalıdır.

g) Her zaman belirttiğimiz gibi temel sorunlardan birisi de ana su-yollarından bazı bahçelere açılan su-yolu kanallarına, Su Nazırları da azami dikkati göstererek bu tarz yolsuzluklara mahal vermemelidirler. Böyle durumlarda hatır gönül işlerinden vazgeçmelidirler .

SONUC

Su, insan yaşamında vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu nedenle günümüzde olduğu gibi tarihi süreç içerisinde de insanlığın en kıymetli ihtiyaç maddesi olmuştur. İnsanlar, bu ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılayabilmek için genellikle su kaynaklarının bulunduğu çevrelerde yerleşmeyi tercih etmiştir. Suyun yetersiz olduğu dönemlerde de binlerce yıl öncesinden itibaren tatlı su kaynaklarını bir kanal ile yerleşim alanlarına akıtmayı, bentler inşa ederek suyu depo etmeyi, tepelerin yamaçlarına galeriler açarak yeraltı sularını kaynak suları haline getirmeyi başarmış ve şehirlere getirilen sular toprak künkler ile oluşturulan şebeke sistemleri içerisinde çeşme, hamam, sarnıç gibi yapı elemanlarına akıtmışlardır.

Suyun Osmanlı kültürü içerisinde de ayrı bir önemi vardır. Osmanlılar, özellikle İstanbul'da yerleşim bölgelerine su getirebilmek için kilometrelerce su-yolları ve çeşitli su tesisleri inşa etmişlerdir. Bilhassa Mimar Sinan'ın su-yolları ile İstanbul kentine su taşınmıştır. İstanbul, tarihinde kemerlerden sarnıçlara, bentlerden çeşmelere sayısız pek çok yapıyla bu güne kadar köklü bir su kültürüne sahip olmuştur.

Özellikle 16. Yüzyıldan sonra su işlerinde görülen artış ile birlikte, su-yolculuk mesleğinin önem kazanması ve kurumsallaşması sonucunda su işleri ile ilgili olarak bazı yolsuzluklar gündeme gelmiştir. Bu yolsuzlukların önüne geçebilmek için pek çok emir ve ferman da çıkarılmıştır. Çok genel olarak bu yolsuzluklar;

- Zimmete para geçirme
- Rüşvet karşılığında konaklara ve ileri gelen devlet adamlarının evlerine su verilmesi
- Usulsüz ve haksız su dağıtımı
- Su-yollarının geçtiği yerlere özellikle bağ ve bahçe yapılarak sulama kolaylığının haksız yere sağlanması
- Su-yollarının etrafına ev yapılması
- En üst makamda bulunan Su-Yolu Nazırlarının adaletsiz tutum ve davranışları
- Su-yolcularının görevlerini layıkıyla yerine getirmeyip, haksız kazançlara sapmaları
- Su-yollarında kullanılan malzemelerin alımında, kontrolünde ve kullanımlarında bu işlerle ilgilenen su yolcuların yolsuzluklar yapmaları

şeklinde özetlenebilir.

Araştırmamızda özellikle 19. Yüzyılın ilk yarısında su-yolları ile ilgili yapılan yolsuzluk olaylarına değindik. Görülmektedir ki su-yolları ile ilgili yapılan yolsuzluklar yalnızca bu dönemde değil ondan önceki dönemlere değin uzanmaktadır. Bu dönemde yaşanan yolsuzluk, iltimas, rüşvet ve benzeri usulsüzlüklerin günümüzde de sergilendiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

¹ Mimar Sinan ve Kırkçeşme ; Kanuni Sultan Süleyman Mimar Sinan ile bir sabah Kağıthane kırlarında dolaşırken eski bir su yolundan sızan suları gördü ve o civardan İstanbul'a su getirmenin mümkün olup olmadığını araştırmaya başladı. Konuyu incelemek için Mimar Sinan'ı görevlendirdi. Sinan, Belgrad ormanlarından gelen bu suları ve dereleri inceledi. İstanbul'da bu civardan su getirmenin mümkün olduğunu Kanuni'ye arz etti. Sonuçta Mimar Sinan'ın muazzam eserlerinden biri olan Kırkçeşme Tesisleri 1554-1564 yılları arasında inşa edildi. Kırkçeşme suyu İstanbul'a getirildikten sonra da Sinan'ı çekemeyenler bu suyun kokusu olmayıp eski su olduğunu ileri sürdüler. Sinan bir yandan başyapıtı olan Süleymaniye Camii'ni yaparken bir yandan da irili ufaklı otuzüç kemerden, bentlerden ve yan tesislerden oluşan 300 çeşmeyi besleyen 55 km uzunluğundaki bu tarihsel su yolunu inşa etti. O. Şaik Gökyay, « Mimar Sinan'ın Dilinden Hatıralar », Tarih ve Toplum, sayı : 45, İstanbul 1987, s.24-30.

² Kazım Çeçen, « Sinan'ın Köprü ve Su Kemerleri », Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı Sempozyumu, s.79-97.

³ Münir Aktepe, « İzmir Suları Hakkında Bir Araştırma », Tarih Dergisi, sayı : 30, İstanbul 1976, s.135-178.

⁴ Abdullah Martal, « XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk », Belleten, Cilt II, Aralık 1988, Sayı : 205, s.1578.

Esasında su kültürüne sahip Osmanlıların yerleşim alanlarına su bağlamaktan başka, farklı su projeleri de olduğu görülmektedir. Örneğin ; Nil ile Kızıldeniz arasında 1532'de bir kanal açmayı düşünmüşler, bu suretle de Akdeniz ile Hint Okyanusu arasındaki bağlantıyı kolaylaştırırken doğu baharatını doğrudan doğruya İstanbul'a taşımayı tasarlamışlardır. Magalheas Godinho, Marino Sanudo'ya dayanarak, Nil-Kızıldeniz arasında açılmak istenen kanal için binlerce işçinin çalıştığını ve ameliyenin 1532 yılında da devam ettiğini bildirmektedir. Şüphesiz böyle büyük bir hazırlığa girişmelerinde 1525'de Şam Beylerbeyliğinden Mısır Beylerbeyliğine nakledilen Süleyman Paşa'nın rolü büyüktür. Salih Özbaran, « Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu », Tarih Dergisi, Sayı : 31, İstanbul, 1997, s.96-97.

⁵ M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.3. İstanbul, 1983, s.286.

⁶ Abdullah Martal, a.g.m. s.1602 ; Ayrıca Bakınız ; Bekir Sıtkı Baykal, Tarih Terimleri Sözlüğü, Ankara, 1981, s.93 ; Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, cilt :3, İstanbul, 1983, s.286.

⁷ Genel olarak « Su Nazırı » diye anılmakta ise'de Mühimme kayıtlarında « Su-yolu Nazırı » şeklinde geçmektedir ki vazifesine göre asıl ünvanının böyle olması gerekir.

⁸ Şerafettin Turan, « Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları », Tarih Araştırmaları Dergisi, 1/1, 1963, s.157-202, (s.157-158).

⁹ Abdullah Martal, a.g.m., s.1628.

¹⁰ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, cilt :6, metin no : 4071, İstanbul Su İdaresi Nizamât Defteri, 10 Rebiülahir 1262.

¹¹ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.

¹² Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.

- ¹³ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.
- ¹⁴ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.
- ¹⁵ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.
- ¹⁶ Cevdet Belediye Tasnifi, Sıra No : 87, Süleymaniye Cami-i Şerifi ile İmaret ve Medreseye ait Su-Yollarının Tamir Masrafına Dair Keşifname Hakkında.
- ¹⁷ Cevdet Belediye Tasnifi, Sıra No : 292, Kasımpaşa'da ve Civarında Bulunan İki Çeşme Su-Yollarının Tamiri.
- ¹⁸ Cevdet Belediye Tasnifi, Sıra No : 385, Cebhane-i Amire Karşısında Kain Sebil ve Ayasofya Camii ve avlusunda ki musluklara cereyan eden Su-Yollarının tamiri hakkında Defterdar Telhisinin arz edildiğinden bahis ile nezaretlere arz edilen.
- ¹⁹ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.
- ²⁰ Bu konu çok daha önceleri bile büyük bir sorun olmuştur. Su-yolları üzerine bağ ve bahçe yapılmamasına dair İstanbul Kadısına verilen bir hüküm de şöyle denilmektedir : « Yüce dergahımın çavuşlarından olan Su-Yolu Nazırı Davut, saadetli kapıma mektup gönderip, hazine bahçelerinin ve Beykoz'da olan saraybağçesinin su-yolunun ve diğer allah rızası için yapılmış çeşmelerin su-yolları bazı kimselerin bahçesinden ve evinden geçip, zaman geçtikçe su-yolları üstüne meyve ağaçları dikilip ve binalar yapılp, su-yollarına zarar gelip, çeşmeler akmaz olup, su sıkıntısı olunca tamir ve bakım için bahçeleri içine su-yolcu girmek istediğinde kanuna aykırı olarak sahipleri mani olup, su-yollarının önceden olageldiği üzere iki yanı üçer arşın ve su-yolu üzerindeki bir arşın yer boş bırakılıp bundan sonra su-yolu üzerine bağ, bahçe yaptırmamak ve yapılmış olanı kaldırmak için Padişahlık hükmümü rica ettiğini arz ettiğinden, bu konuda eskiden olageldiği üzere iş yapılmasını emr edip buyurdum ki, vardıkta bu konuda olagelen adet ve kanun ile iş yapasın.» ; İstanbul Kadısına ve Su-Yolu Nazırı Davuta 21 S 990-17. III. 1582 Tarihli Hüküm, Vesika : 5.
- ²¹ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.
- ²² Bu konu daha önceki dönemlerde de bir sorun olmuştur. Bak : Cevdet Belediye Tasnifi, Sıra No : 88, Bahçekapıdan Süleymaniye'ye, Kazancılara kadar olan kaldırımların tamiri.
- ²³ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.
- ²⁴ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.
- ²⁵ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.
- ²⁶ Örneğin 1577'de Medine Kadısı, İstanbul'a Su-Yolu Nazırını şikayet eden bir mektup göndermişti. Kadı mektubunda Su-Yolu Nazırının su-yolcuları kendi özel işlerinde kullanması yüzünden, su-yollarının bakımsız ve harap kaldığını bu sebepten dolayıda ayrıca masraflara yol açtığından söz ediyordu. Bunun üzerine Medine Su-Yolu Nazırı Mustafa'ya, su-yolu hizmetinde olanları kendi özel işlerinde kullanmamasını bildiren bir hüküm yollanmıştı. Abdullah Martal, a.g.m., s.1632.
- ²⁷ Abdullah Martal, a.g.m., s.1633.

²⁸ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.

²⁹ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.

³⁰ Su-yolu ücretleri : Su-yolculara vergi muafiyetlerinden başka yaptıkları işlerin önemine göre belirli bir ücret veya dirlik verilirdi. Vakıf kadrolarında bulunan su-yolculara ise maaşları çalıştıkları gün sayısına göre vakıf yönetimi tarafından akçe olarak ödenirdi. Saray su-yolcularına ise, belli bir maaş veya maaşlarına karşılık tımar verilirdi. Yeni bir su-yolu bitirildiği zaman, suyun geldiği müjdesini getirenlerle, su-yolu yapımında çalışanlara çeşitli hediyeler verilir, ihsanlar dağıtılırdı. Su-yolculara maaşlarına karşılık tımar da verilebilir ve yaptıkları hizmetin önemine göre, gelirlerine zamlar yapılırdı. Bazen su-yolculara maaş veya dirlik verilmesinden başka, ayrıca erzak da verilirdi. Bayramlarda ve dini günlerde halkın, diğer esnaflara yaptıkları gibi su-yolculara da yardımlarda ve hediyelerde bulunmaları adetti. Bunun yanında su-yolcu ücretlerinde değişik tarihlerde dengersizliklerde göze çarpar. Abdullah Martal, a.g.m., s.1615-1621 ; Ayrıca bak ; Ömer Lütfi Barkan, « Fatih Camii ve İmar Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına ait Muhasebe Bilançoları », İktisat Fakültesi Mecmuası, c : XXIII, No : 1-2, İstanbul 1962-1963, s.322-323.

³¹ Abdullah Martal, a.g.m., s.1620 ; A. Şeref, « İhıtıap Ağalığı », TOEM, 2. Sene, cüz : 7-12, İstanbul, 1327, s.648.

³² Münir Aktepe, « İzmir Suları Hakkında Bir Araştırma », Tarih Dergisi, Sayı : 30, İstanbul 1976 (s.135-178), s.136.

³³ Abdullah Martal, a.g.m., s.1621.

³⁴ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071. Belgede 16 memur olarak geçmekte isede görüldüğü gibi 12 memur bulunmaktadır. Belli ki kalan 1.030 kuruş'un 4 kişi arasında paylaştırılacağı düşünülebilir.

³⁵ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.

³⁶ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.4

³⁷ Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, c :6, m.n : 4071.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları :

- Sarkiz Karakoç, Külliyyat-ı Kavanin, cilt:6, metin no:4071, İstanbul Su İdaresi Nizamât Defteri, 10 Rebiülahir 1262.
- B.O.A, Cevdet Belediye Tasnifi, sıra no:87, Süleymaniye Cami-i Şerifi ile İmaret ve Medreseye ait Su-Yollarının Tamir Masraflarına Dair Keşifname Hakkında.
- B.O.A, Cevdet Belediye Tasnifi, sıra no:292, Kasımpaşa'da ve Civarında bulunan iki çeşme Su-Yollarının Tamiri.
- B.O.A, Cevdet Belediye Tasnifi, sıra no:385, Cebehane-i Amire Karşısında kain Sebil ve Ayasofya Camii ve Avlusundaki musluklara cereyan eden Su-Yollarının tamiri hakkında Defterdar Telhisinin arz edildiğinden bahis ile nezarete arz edilen.
- B.O.A, Cevdet Belediye Tasnifi, sıra no:88, Bahçekapıdan Süleymaniye'ye, kazancılara kadar olan kaldırımların tamiri.

Makale, Dergi ve Kitaplar :

- Gökyay, O.Şaik, “Mimar Sinan’ın Dilinden Hatıralar”, Tarih ve Toplum, sayı:45, İstanbul 1987.
- Aktepe, Münir, “İzmir Suları hakkında Bir Araştırma”, Tarih Dergisi, sayı:30, İstanbul 1976.
- Martal, Abdullah, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk”, Belleten, cilt:II, sayı:205, Aralık 1988.
- Özbaran, Salih, “Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu”, Tarih Dergisi, sayı:31, İstanbul 1997.
- Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, cilt:3, İstanbul 1983.
- Baykal, Bekir Sıtkı, Tarih Terimleri Sözlüğü, Ankara 1981.
- Turan, Şerafettin, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 1/1, 1963.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Fatih Camii ve İmar Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına ait Muhasebe Bilançoları”, İktisat Fakültesi Mecmuası, c:XXIII, No:1-2, İstanbul 1962-1963.
- Şeref, Abdurrahman, “İhtisap Ağalığı”, Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası, 2. sene, cüz:7-12, İstanbul 1327.

OSMANLI DEVLETİ'NİN İLK BÜKREŞ SEFİRİ SÜLEYMAN HURŞİD BEY (1846-1885)

Selda KILIÇ¹

Özet

Süleyman Hurşid Bey, Hariciye Nezareti'nde yetişmiş tipik bir Osmanlı bürokratıdır. Babası Mehmet Hurşid Paşa sayesinde bürokratik hayata aşina ve bilgilidir. Ancak Hariciye mesleğindeki başarısı ve yeteneği sadece babasından dolayı değil, kendisinin kabiliyetinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı'nın Romanya' da ilk elçisi olması bakımından önemlidir. Osmanlı devletini son derece iyi temsil eden, çalışkan, yetenekli bir diplomattır. Osmanlı- Romanya ilişkilerini düzenlemeye çalışmış, oradaki Müslümanların durumunun iyileşmesi için gayret sarf etmiştir. Ayrıca Ermeni komitacılarına karşı faaliyetler gerçekleştirmiştir. Hakkında fazla bilgi olmayan Süleyman Hurşid Bey ile ilgili olarak ağırlıklı arşiv kayıtlarından yararlanarak, Osmanlı Devletinin ilk Bükreş Sefirinin biyografisi aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hariciye Nezareti, Süleyman Hurşid Bey, Bükreş Sefareti, Romanya

---

¹ Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, seldakayak@yahoo.com

Süleyman Hurşid Bey (1846 - 1885)

Giriş

Süleyman Hurşid Bey, Hariciye Nezareti'nin öneminin artmasıyla beraber Nezaret kalemlerine dâhil olarak buralarda yetişen Osmanlı bürokrat tipine bir örnektir. Süleyman Bey, babası Mehmed Hurşid Paşa sayesinde bürokratik hayata aşındır. Ancak kalemde ve hariciye alanında yükselmesi paşazade olmasıyla tamamen bağlantılı olmayıp kâtiplik ve hariciye mesleğindeki kabiliyeti Mabeyn-i Hümayun ikinci kâtipliğine ve Bükreş Sefareti elçiliğine değin yükselmesindeki temel etkidir. Süleyman Hurşid Bey, Osmanlı İmparatorluğu tarafından Romanya'nın tamamen bağımsız olması ertesinde ülkeye gönderilen ilk yerleşik elçi olması sebebiyle hem hariciye tarihi hem de Osmanlı-Romanya ilişkileri açısından önemli bir yere sahiptir. Süleyman Bey Bükreş sefirliği sürecinde Osmanlı-Romanya ilişkilerini düzenlemiş, Dobruca Müslümanlarının durumunu iyileştirmeye çalışmış ve Romanya'daki Ermeni komitacılığına karşı faaliyetler yürütmüştür.

Süleyman Bey'in Bükreş sefirliğinin ilk döneminde "Süleyman Sabit" mührünü kullanması kimi kaynaklarda bu isimle anılmasına sebep olmuştur.² Arşiv vesikalarında, salnamelerde ve Mehmed Süreyya Bey'in Sicill-i Osmanî adlı eserinde ise adı Süleyman (Hurşid) olarak zikredilir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi katalogunda Süleyman Hurşid Bey'e ait sicil kaydı bulunmamaktadır. Babası Mehmed Hurşid Paşa'ya ait biyografilerde kısaca kendisinden bahsedilir. Süleyman Bey'in hayatına dair asıl bilgilere ise Hariciye Nezareti'nin 1302 tarihli salnamesinde yer alan hal tercümesi ve Sicill-i Osmanî'de bulunan kısa bir bölümden ibarettir. Devlet Salmelerinde ise adı 1287 senesinden itibaren mevcuttur. Bu kaynaklar ne yazık ki Süleyman Bey'in eğitimi, ailesi ve taşra hizmeti³ gibi konularda yeterli bilgi ihtiva etmez.

Süleyman Hurşid Bey'in Yaşam Öyküsü

Süleyman Hurşid Bey, 5 Mart 1846 (7 Rebiyülevvel 1262) tarihinde Tekfurdağı'nda (Tekirdağ) dünyaya geldi.⁴ Babası Mehmed Hurşid Paşa⁵ (1813? - 1881)⁶, annesi Çelebi Ağazade kızı Esmâ Hanım'dır (? - 1885).⁷ Süleyman Bey, ailenin en büyük erkek çocuğu olup kardeşi Nisan-Temmuz 1912'de ser-kuralık görevini yürütmüş⁸ olan Mehmed Halid Bey'dir (24 Ekim 1860⁹-- 1 Mayıs 1916¹⁰). Süleyman Bey'in babası Mehmed Hurşid Paşa, Musullu Abdülcelilzade Yahya Paşa'nın kölesi olup efendisinin kendisine iyi bir eğitim aldirtması sayesinde genç yaşında Hariciye Mektubi Kalemine girmiştir. Hurşid Paşa'nın her iki oğlu da babaları gibi erken yaşta kaleme girmiştir. Süleyman Bey, 1860 yılı ortalarında (1276 senesi evahirinde) henüz 15 yaşında iken Hariciye Mektubi Kalemine; Halid Bey de 1876 senesinde 16 yaşındayken Adliye Nezareti Mektubi Odasına dâhil olmuştur.¹¹ Hurşid Paşa, 1861 senesinde Şam ve çevresindeki olaylar üzerine bölgeye gönderilen Keçecizade Mehmed Fuad Paşa'nın maiyetinde Şirvanizade Mehmed Rüşdü Paşa ile beraber yer almıştır. Hurşid Paşa'nın bu maiyette bulunmasında Tahdid-i Hudud Komisyonu'ndaki faaliyeti ve doğu hududu hakkındaki bilgisi etkili olmuştur.¹² Hurşid Paşa bu görev için Süleyman Bey'i de yanında götürmüş ve

Süleyman Bey ilk görevine Fuad Paşa maiyetindeki Hariciye Mektubi Kalemî şubesinde başlamıştır. 5 Mart 1862 tarihinde kendisine hamise rütbesi verilmiş ve bir süre sonra da Şam Tazminat-ı Fevkalade İdaresi Tahrirat Kâtibi Muavinliğine tayin edilmiştir. Mehmed Hurşid Paşa'nın Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı (Şubat 1863-Şubat 1864 (Ramazan 1279-Ramazan 1280)) ve Sayda Valiliği (15 Şubat 1864-Nisan 1865 (7 Ramazan 1280- Zilkade 1281)) sırasında babasının yanında bulunmuştur. 8 Haziran 1863'te rütbesi saliseye yükseltilmiştir. Mehmed Hurşid Paşa'nın Erzurum Valiliği'ne tayini¹³ üzerine babasıyla beraber İstanbul'a dönen Süleyman Bey, 24 Mayıs 1865'te Hurşid Paşa'nın Maliye Nazırlığı'na (24 Mayıs 1865- 3 Ocak 1866) tayiniyle birlikte Mektubi Hariciye Odasında göreve başlamıştır. 7 Ekim 1865'te saniye sınıf-ı sanisi rütbesi tevcih edilmiştir.¹⁴ Tarihi tam olarak belli olmamakla beraber kaleminden ayrılarak Hurşid Paşa'nın vali olarak atandığı Edirne'ye gitmiş ve 18 Mart 1866'da Edirne Vilayeti Umur-ı Tahririyesi Mümeyyizliğine tayin olmuştur. 16 Şubat 1868'de saniye sınıf-ı mütemayizliğine terfi etmiştir. 14 Ocak 1869'da Edirne'deki görevinden istifa ederek İstanbul'a dönmüş ve Mektubi Hariciye Kaleminde memuriyete başlamıştır.¹⁵ Bu tarihten itibaren Süleyman Bey'in babasının görev yerlerinde memuriyete tayin olması durumu sona ermiş ve taşradaki görevleri son bulmuştur. Taşra tahrirat idarelerindeki görevleri Mektubi Kalemine ara vermek zorunda kalan Süleyman Bey'in öğrendiklerini tatbik etmesini sağlamıştır.

Süleyman Bey, 22 Kasım 1869'da Paris Sefareti İkinci Ser Kitabetine¹⁶ tayin olmuştur. Mehmed Cemil Paşa'nın üçüncü defa Paris Sefirliği (Eylül 1866-Temmuz 1872) sırasında maiyetinde yer almıştır. Süleyman Bey'e 23 Ocak 1870'de dördüncü rütbeden Mecidi nişanı tevcih edilmiştir. Bu nişanın kendisine verilmesinde Mehmed Cemil Paşa'nın Hariciye Nezareti'nden, Süleyman Bey'in kalem ve taşradaki vazifeleri ile yabancı bir ülkede görev alması göz önüne alınarak kendisine uygun bir nişan verilmesi talebi etkili olmuştur.¹⁷ Süleyman Bey, Mehmed Cemil Paşa'nın Hariciye Nazırı (Ağustos-Eylül 1872) olduğu dönemde de Paşa maiyetinde yer almıştır. Şaban 1289'da (Ekim/Kasım 1872)¹⁸ Rus İmparatoru II. Aleksandr'ın tahta çıkışını tebrik vazifesiyle Mehmed Cemil Paşa başkanlığında Rusya'ya gönderilen heyette bulunmuştur.¹⁹ Bu görevin nihayetinde Süleyman Bey'in maaş verilmeksizin Amedi Divan-ı Hümayun Odasına memuriyeti bazı muhterem kişilerce istenmiş olmasından dolayı²⁰ 3 Kasım 1872'de Amedi Divan-ı Hümayun hulefası atanmış²¹ bir süre sonra da yine hulefa sıfatıyla Meclis-i Mahsus Vükela Zabıt Kitabetine dâhil olmuştur.²² 29 Ağustos 1873'te Babiâli tarafından seçilerek Mabeyn-i Hümayun-ı Mülukane Kitabeti²³ hizmetine memur edilmiştir. 6 Ocak 1876'da rütbesi ula sınıf-ı sanisine terfi ettirilmiştir. II. Abdülhamit'in cülusu ertesinde de Mabeyn'deki görevine devam etmiştir.²⁴ Süleyman Bey, Ocak/Şubat 1877'de (Muharrem 1294) geçici görevle Viyana'ya gönderilmiş, burada bir ay kalarak İstanbul'a dönmüştür. İstanbul da iken Mabeyn-i Hümayun üçüncü kâtibi Süleyman Bey'e Avusturya İmparatorluğu tarafından üçüncü rütbeden "Franz Joseph" nişanı verilmiş²⁵ ve iki ay sonra nişan "plaklı komandor" rütbesine yükseltilmiştir.²⁶ 17 Nisan 1877'de ula sınıf-ı evveli rütbesi tevcih edilmiş ve 13 Aralık 1877 Mabeyn-i Hümayun ikinci kâtibi olmuştur. Ancak 19 Mart 1878'de başka bir hizmette istihdamına yönelik padişah iradesi ile görevinden uzaklaştırılmıştır.²⁷ Süleyman Bey, 11 Mayıs 1878'de aylık seksen lira maaş ve yüz bin lira harcırahla Petersburg Sefareti Müsteşarı olarak tayin edilmiştir.²⁸ Sefarete gidişinden kısa süre sonra 16 Haziran 1878'de kendisine İkinci rütbeden Mecidi nişanı verilmiştir.²⁹ Petersburg sefiri Şakir Paşa'nın (Mayıs 1878-Ağustos 1889) Paris'e gittiği dönemde bir ay süreyle maslahatgüzarlık görevini üstlenmiştir.³⁰

Süleyman Bey, Romanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen ayrılması ve İmparatorluğa

kalıcı fevkalade murahhas orta elçi olarak Mösyö Bratyanu'yu³¹ [Dimitrie Brătianu (30 Eylül 1878 – 30 Eylül 1882)] göndermesi üzerine teşkil edilmesine karar verilen Bükreş Sefareti'ne 17 Kasım 1878 tarihinde orta elçi unvanıyla atanmıştır.³² Kendisine aylık 160 lira maaş ve Petersburg'dan Bükreş'e gidişinde 100 altın harcırah verilmesi kararlaştırılmıştır.³³ Romanya Kralı I.Carol'a vermesi için memuriyete atandığına dair itimadname-i hümayun hazırlanmış³⁴ ve sefaret heyeti³⁵ ile beraber 15 Aralık 1878'de kral huzuruna kabul edilmiştir.³⁶ Daha sonra da 14 Nisan 1883'te kendisine bâlâ rütbesi ihsan buyrulmuş³⁷ ve 20 Haziran 1883'te de maaşına 40 lira zam yapılarak 200 liraya tamamlanmıştır.³⁸ Süleyman Bey'e Bükreş sefirliği döneminde Romanya Kralı tarafından Birinci Rütbeden "Etoile de Romanie" (Romanya Yıldızı) nişanı³⁹ ve İran Devleti'nden yine Birinci Rütbeden "Şir ü Hurşid"⁴⁰ nişanı verilmiştir.⁴¹

Bükreş Sefiri Süleyman Hurşid Bey tam bu dönemlerde yani 8 Haziran 1883 (H. 2 Şaban 1300/ M.) de Romanya'ya dair bir rapor hazırlamıştır.

"Romanyalılar kendi asılları Latin cinsinde olduğu ve İslavlardan eskiden beri pek çok zarar gördükleri için Rusya Devleti'nin düşmanıdılar. Viyana kabinesi de sebatsız politikasıyla bunlara hiçbir zaman kendisini yarandıramamış olduğundan Avusturya Devleti de Romanya'da politikaca bir yer tutamamış ve Tuna meselesinden dolayı ilişkisini bütün bütün bozmuştur. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nden fenalık görmediklerinden Romanyalıların çoğunluğunun genel düşüncesinde bize meyil ve muhabbet vardır. Bir de Romanyalıların, Osmanlı Devleti'nin, Almanya politikasını desteklemesi pek güzel etki ediyor, hatta Romanya Kralı Almanya İmparatoru'nun ailesinden olduğu için Osmanlı Devleti'nin yeni yolunu ve Almanya'dan memurlar getirtmesini pek takdir ederek, daima övgüler diyor. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin Romanya'nın bu durumundan yararlanarak zamanı geldiğinde bir düşmanın eksik olmasına ve belki ileride siyaseten yararlı olacağını haddim olmayarak belirtmek isterim. Bunun şu zaman için bile yararı olup o da Romanya'da gayet çok olan tebaamızın kolaylıklara mazhariyeti ve Dobruca'daki İslam ahalinin selamet ve rahatıdır. Bunun için de Romanyalılarla iyi ilişkilerin kurulması, belirsiz olan bir takım işlerin çözümlenmesine bağlıdır. Bunlarda da devletçe muzır olacak bir şey yoktur. Eğer bu işler yine çözülmeyerek ertelenirse, ilişkilerimizin kuvvetlendirilmesi şöyle dursun, bundan böyle orada hiçbir işimizi yürütmek mümkün olmayacak ve ilişkilerdeki bu soğukluk gittikçe artarak politikaca ilerisi için yontularak azaltılmış olan yararlar yok olup gidecektir. Bu da elbette Padişahımızın rızalarına uygun değildir.

Şimdiki Romanya Krallığı'nı oluşturan Eflak ve Boğdan bölgeleri, kuzey, doğu ve güneyden İslav kavimlerince çevrili olmasından dolayı Ortaçağlardan bu zamana gelinceye kadar İslavların pek çok defa saldırılarına maruz kalmaları nedeniyle, onların şerlerinden her zaman korkmuşlardır. Halkın tecrübeleri ile kazanılan böyle bir düşünce, kuşkusuz hükümetin siyasetinin de hareket üssü olmuştur. Bundan 30-40 yıl kadar önce başlayan kavmiyet hareketlerinin etkisinde kalarak, daha önce etkilendikleri Fenerli Rum Beyleri ile İslav kavimlerinin adet ve ahlaklarından uzaklaşmaya çalışmışlar ve III. Napeleon'un da yardımları ile Latin kökenli Romen milleti bilincini oluşturmuşlardır. Çevresinde yer alan Avusturya-Macaristan halkı ve hükümeti ile de Tuna Meselesi'nden dolayı dostane ilişkiler kuramamışlardır.

Romanya'nın siyaseten bulunduğu mevkiinin, Osmanlı Devleti'ne ne kadar yakın olduğu ve bu

durumun iki devletin de yararına olarak değerlendirilmesi gerektiği payitahta bildirilmektedir. Ancak bu dostluk ve yakınlığın sekteye uğramaması için aramızdaki küçük sorunlarında zaman geçirilmeden çözülmesi gerekecektir.” demektedir.

Görüldüğü gibi Süleyman Hurşid Bey, Romanya’nın, Rusya ve Avusturya ile ilişkilerinin bozuk olduğunu, Osmanlı Devleti ile aralarında büyük bir sorun olmadığı için, Osmanlıya sempati ile bakışlarını ifade ediyor. Romanya kralının Alman İmparatorluk ailesinden olduğu için, Osmanlı Devleti’nin, Almanya ile yakın ilişki içinde olması Romenlerin de Osmanlı ile olan ilişkilerini yakınlaştırmaktadır. Romenlerin Osmanlı’ya olan bu meyil ve muhabbetinin devam ettirilmesinin onları Osmanlı’nın yanında tutmasının büyük faydası olacağı kanaatindedir. Ayrıca bu iyi ilişkiler bu coğrafya’daki Müslüman halkın refahı, selameti ve günlük hayatını daha rahat yaşamasını sağlayacaktır.⁴³

Bükreş Sefiri Süleyman Hurşid Bey’e göre, Romanya Krallığı İslav kavimlerince pek çok defa saldırılarına maruz kalmışlardır. Bu nedenle de daha önce etkilendikleri Fenerli Rum Beyleri ile Slav kavimlerinin uzlaşmaya çalışmışlar ve III. Napeleon’un da yardımcıları ile Latin kökenli Romen milleti bilincini oluşturmuşlardır. Avusturya-Macaristan ile de Tuna Meselesi’nden dolayı iyi ilişkiler kuramışlardır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti’ne karşı yakın duran bir siyasetleri söz konusudur. Bu durumun iki devletin de yararına olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedir. Romanya ile gerçekleştirilmiş dostluk ve yakınlığın artırılması, ufak tefek sorunların çözümlenmesi Osmanlı Devleti açısından elzemdir fikrindedir.⁴⁴

Mehmed Hurşid Paşa’nın Ankara Valiliği esnasında 27 Ocak 1882’de vefatı üzerine Cenevre’deki eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalan kardeşi Halid Bey de 30 Temmuz 1884’te Bükreş Başşehbenderliği⁴⁵ kançılarlığına tayin olmuştur.⁴⁶

Süleyman Bey, 18 Nisan 1885’te Hariciye Nezareti’ne gönderdiği tahriratında bir aydır elem ve ıstırap içerisinde zatürreeden yatmakta olduğunu belirterek Bükreş’te bu mevsimin kendisi için pek tehlikeli olduğunu ve hekimlerinde kendisine hava değişimi önerdiklerini yazmıştır. Bu sebeple bir süreliğine İstanbul’a gelmesine izin verilmesini istemiştir. Hariciye Nezareti’nin tetkiki üzerine Süleyman Bey’in hem zatürree hem de zat’ül-cenb hastalıklarından⁴⁷ muzdarip olmasından dolayı hava değişimi için üç ay müddetle İstanbul’a gelmesine izin verilmiştir.⁴⁸ Süleyman Bey’in İstanbul’a geldiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Nitekim iki ay sonra 20 Haziran 1885’te hastalığı ilerleyerek vereme dönüşmüş ve Köstence de vefat etmiştir.⁴⁹ Cenazesi ailesiyle beraber İstanbul’a getirilmiştir. Yerine 10 Ağustos 1885’te Ahmed Ziya Bey Bükreş sefiri olarak atanmıştır.⁵⁰

Süleyman Hurşid Bey, Mehmed Süreyya tarafından iffetli, edip ve zeki bir kimse olarak tarif edilmiştir.⁵¹ Bir belgede ise güzel söz söyleme ve yazma yeteneği olan, hevesli ve bilgi sahibi bir kişi olduğu belirtilmiştir.⁵² Süleyman Bey’in ailesine yönelik bilgiler sınırlı olup tek bilgi Süleyman Bey’in İkbâl Hanım ile evli olduğu ve belirleyebildiğimiz tek çocuğu Sadiye Hanım’ın (?-1964) da, İbrahim Edhem Paşa’nın oğlu ve Osman Hamdi Bey’in kardeşi Halil Edhem [Eldem] Bey ile evlendiğidir.⁵³

Süleyman Hürşid Bey'in Rütbe ve Nişanları

Rütbe-i bâlâ (14 Nisan 1883) ve ikinci rütbeden Osmanî ve Mecidi nişanları (16 Haziran 1878)
Romanya - Birinci dereceden Romanya yıldızı "Etoile de Romanie" (15 Eylül 1882)
İran – Birinci dereceden "Şir u Hürşid" (18 Ekim 1882)
Avusturya - İkinci rütbeden "Franz Joseph" (24 Haziran 1877)
Rusya - İkinci rütbeden "Saint Anna"
Fransa - Officier rütbesinden "Légion d'honneur"
İspanya - Komandor rütbesinden "Isabel la Catolica"

Kronoloji

5 Mart 1846 (7 Rebiyülevvel 1262) : Tekfurdağı'nda dünyaya geldi.
1859/1860 (H. 1276): Hariciye Mektubi Kalemine girdi.
1861/1862 (H. 1278): Şam'a giderek Fuad Paşa'nın maiyetinde Hariciye Mektubi Kalemi Şubesi'nde görev aldı.
5 Mart 1862 (4 Ramazan 1278): Rütbe-i hamise tevcih edildi.
Şam Tanzimat-ı Fevkalade İdaresi Tahrirat Kâtibi Muavinliği
Şubat 1863-Şubat 1864 (Ramazan 1279-Ramazan 1280): Kudüs'te bulundu.
15 Şubat 1864-Nisan 1865 (7 Ramazan 1280-Zilkade 1281): Sayda'da bulundu.
8 Haziran 1863 (20 Zilhicce 1279): Rütbe-i salise tevcih edildi.
1864/1865 (H. 1281): İstanbul'a dönerek Hariciye Mektubi Kalemine devam etti.
7 Ekim 1865 (16 Cemaziyülevvel 1282): Saniye sınıf-ı sanisi rütbesi tevcih edildi.
18 Mart 1866 (gurre-i Zilkade 1282): Edirne Vilayeti Umur-ı Tahririye Mümeyyizliğine tayin olundu.
16 Şubat 1868 (22 Şevval 1284): Saniye sınıf-ı mütemayizliği rütbesi tevcih edildi
14 Ocak 1869 (selh-i Ramazan 1285): Mektubi Hariciye Kalemindeki görevine geri döndü.
22 Kasım 1869 (17 Şaban 1286): Paris Sefareti İkinci Ser Kitabetine atandı.
23 Ocak 1870 (20 Şevval 1286): Dördüncü rütbeden Mecidi nişan tevcih edildi.
Eylül/Ekim 1872 (Receb 1289): Rus İmparatoru II. Aleksandr'ın tahta çıkışını tebrik ile görevli Hariciye Nazırı Mehmed Cemil Paşa'nın maiyetine katıldı.
3 Kasım 1872 (2 Ramazan 1289): Amedi Divan-ı Hümayun hulefalığı
Meclis-i mahsus Vükela Zabıt Kitabeti hulefalığı
29 Ağustos 1873 (5 Receb 1290): Mabeyn-i Hümayun-ı Mülukane Kitabeti'ne atandı.
6 Ocak 1876 (9 Zilhicce 1292): Ula sınıf-ı sanisi rütbesi tevcih edildi.
Ocak/Şubat 1877 (Muharrem 1294): Viyana'ya geçici görevle gönderildi.
17 Nisan 1877 (3 Cemaziyülâhır 1294): Ula sınıf-ı evveli rütbesi tevcih edildi.
24 Haziran 1877 (13 Cemaziyülâhır 1294): Avusturya İmparatorluğu tarafından plaklı komandor rütbesinden "Franz Joseph" nişanı tevcih edildi.
13 Aralık 1877 (7 Zilhicce 1294): Mabeyn-i Hümayun İkinci Kâtibi oldu.
19 Mart 1878 (15 Rebiyülevvel 1295): Padişah iradesi ile görevden uzaklaştırıldı
11 Mayıs 1878 (9 Cemaziyülevvel 1295): Petersburg Sefareti Müsteşarı olarak atandı.
16 Haziran 1878 (15 Cemaziyülâhır 1295) : İkinci rütbeden Mecidi nişanı tevcih edildi.
18 Kasım 1878 (23 Zilkade 1295): Bükreş Sefareti Orta Elçisi olarak atandı.
15 Eylül 1882 (2 Zilkade 1299): Romanya Kralı tarafından birinci rütbeden "Etoile de Romanie"

nişanı tevcih edildi.

18 Ekim 1882 (5 Zilhicce 1299): İran Devleti tarafından birinci rütbeden “Şir ü Hurşid” nişanı tevcih edildi.

15 Nisan 1883 (7 Cemaziyülâhır 1300): Rütbe-i bâlâ tevcih edildi.

20 Haziran 1885 (7 Ramazan 1302): Köstence de verem hastalığından vefat etti.

DİPNOTLAR

- ² Kunalp, Sinan.(1999). Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922). İstanbul: İSİS, 46.
- ³ Devlet salnamelerinde (DOAS), (18-24. Defalar (1280-1286)) taşra görevleri hakkında bilgi yoktur. Sâlnâme, sâl (yıl) kelimesi ile nâme (mektup, kitap) kelimelerinden meydana gelmiştir. Aynı anlamda nev-sâl (yeni yıl, yılbaşı) kelimesi de kullanılır. Dilimize Farsça'dan geçmiş olan kelimelerin bugünkü karşılığı "yıllık" tır. "Belirli mevzulara dair, yıldan yıla çıkan dergi, kitap" olarak tanımlanan salname bir senelik olayları topluca göstermek üzere hazırlanmış eserlerdir. Tanzimat'tan sonra kullanılmaya başlanmıştır.
- ⁴ Salname-i Nezaret-i Hariciye, 1302 sene-i kameriyesine müsadif 1301 sene-i Şemsiyesi için tertib olunmuştur. Defa-i ula. (1302). İstanbul: Matbaa-ı Ebuzziya, 320.
- ⁵ Mehmed Hurşid Paşa, Kudüs Mutasarrıflığı, Sayda, Edirne, Hicaz, Mamüret'ül-aziz, Sivas, İzmir ve Ankara valiliği yapmış ayrıca sadaret müsteşarlığı ile Maliye, Evkaf ve Adliye nazırlığı görevlerini üstlenmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya.(1996a). Sicill-i Osmanî. Cilt 2, haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 680. Mehmed Hurşid Paşa vezir rütbesine ve birinci rütbeden Osmanî ve Mecidi nişanlarına sahiptir (DOAS 1298, 36.defa, 141).
- ⁶ Pakalın, Mehmed Zeki,(1940). Tanzimat Maliye Nazırları, İstanbul: Kanaat Kitabevi, s.7.
- ⁷ Mehmed Süreyya,(1996a), 680.
- ⁸ Kunalp, (1999), s. 13.
- ⁹ BOA. DH. SAİDd. 10/63, 2 Zilhicce 1277
- ¹⁰ İbn'ül-emin Mehmed Kemal ve Hüseyin Hüsametdin.(1984). Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümelere IV. Haz. Nazif Öztürk, Vakıflar Dergisi, sayı:18, s.48.
- ¹¹ BOA. DH. SAİDd. 10/63, 29 Zilhicce 1277
- ¹² Mehmed Hurşid Paşa, 1849-1852 yılları arasında Osmanlı-İran sınırının belirlenmesi için kurulan Tahdid-i Hudud Komisyonu heyetine Kimyacı Derviş Mehmed Paşa'nın yanında kâtip olarak katılmış ve İran sınırında yer alan Osmanlı şehirlerinde bulunmuştur. (Kurşun, Zekeriya. (2000). Mehmed Hurşid Paşa'nın Seyahatnâme-i Hudud Adlı Eserine göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Bâyezid Sancağı. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, sayı 2, s.104.)
- ¹³ İbn'ül-emin Mehmed Kemal ve Hüseyin Hüsametdin, (1984), 47. Maliye Nezareti'ne tayini kesinleşmesi üzerine Erzurum Valiliğine dair irade resmen ilan edilmemiştir.
- ¹⁴ Hariciye Salnamesi, (1302), s.320.
- ¹⁵ Hariciye Salnamesi, (1302), s.320-321.
- ¹⁶ Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Salnamesi'nin (DOAS) 25.-27. Defa (1287-1289)'da Paris Sefareti heyetinde yer almaktadır. DOAS 1287, 25. Defa, 162; DOAS 1288, 26. Defa, 177; DOAS 1289, 27.defa 165.
- ¹⁷ BOA. İ. HR. 241/14335, 20 Şevval 1286 [22 Ocak 1870]

¹⁸ Mehmed Cemil Paşa, Recep 1289'da Livadya'ya Rus İmparatorunu tebrike gitmiş olup tren ile dönüşünde 20 Receb 1289'da (23 Eylül 1872) Bükreş'te vefat etmiştir. (Mehmed Süreyya, (1999a), 394) Hariciye Salnamesinde Şaban 1289 olarak yer alan tarih hatalıdır.

¹⁹ Süleyman Bey heyete Bender (Bendery/Tighina) şehrinde katılmıştır.

²⁰ BOA. İ.MMS. 44/1829, 28 Şaban 1298 [31 Ekim 1872]

²¹ DOAS 1290, 28.defa, 56.

²² Hariciye Salnamesi, (1302), 321.

²³ DOAS (1291-1295), 29.-33. Defalarda Mabeyn-i Hümayun Kitabetinde kâtip olarak yer almaktadır. DOAS 1291, 29.defa, 33; DOAS 1292, 30.defa, 33; DOAS 1293, 31.defa, 34.; DOAS 1294, 32.defa, 99; DOAS 1295, 33.defa, s. 95.

²⁴ Hariciye Salnamesi, (1302), s.321.

²⁵ BOA. İ. HR. 273/16540, 25 Rebiyülevvel 1294 [9 Nisan 1877]

²⁶ BOA. İ. HR. 274/16639, 13 Cemaziyülâhır 1294 [24 Haziran 1877]

²⁷ Hariciye Salnamesi, (1302), s.321.

²⁸ BOA. İ. HR. 276/16844, 9 Cemaziyülevvel 1295 [11 Mayıs 1878]

²⁹ BOA. İ. HR. 276/16883, 15 Cemaziyülâhır 1295 [16 Haziran 1878]

³⁰ Hariciye Salnamesi, (1302), s.321.

³¹ (DOAS 1296, 34.defa, s. 238)

³² DOAS 34.-40. Defalarda (1296-1302) Romanya Sefiri olarak yer almaktadır. ; DOAS 1297, 35.defa, 406; DOAS 1298, 36.defa, 220.; DOAS 1299, 37.defa, 151; DOAS 1300, 38.defa, 254; DOAS 1301, 39.defa, 469; DOAS 1302, 40.defa, s.483.

³³ BOA. İ. HR. 278/17009, 21 Zilkade 1295 [16 Kasım 1878]

³⁴ BOA. İ. HR. 278/17012, 28 Zilkade 1295 [24 Kasım 1878]

³⁵ Bükreş Sefaret Heyeti: Sefir Süleyman Bey, Birinci Kâtip Rıza Bey, İkinci Kâtip (Ohannes) Şekib Efendi (DOAS 1296, 34.defa, 230)

³⁶ BOA. HR. TO. 131/43, 15 Aralık 1878

³⁷ BOA. İ. HR. 289/18141, 6 Cemaziyülâhır 1300 [14 Nisan 1883]

³⁸ BOA. İ. HR. 290/18224, 14 Şaban 1300 [20 Haziran 1883]

³⁹ BOA. İ. HR. 287/17943, 2 Zilkade 1299 [15 Eylül 1882]

⁴⁰ Batı'da uygulandığı şekilde nişan ihdası diğer İslâm devletlerinde de özellikle XIX. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilmiştir. İran'da Feth Ali Şah devrinde “nişân-ı Hurşîd, nişân-ı Şîr-i Hurşîd” adlı nişanlar mevcuttu. Bunlar İranlı önde gelen zümrelere ve yabancı elçilere, askerî görevlilere verilir. TDV İslam Ansiklopedisi, cilt:33, s.156.

⁴¹ BOA. İ. HR. 287/17969, 5 Zilhicce 1299 [18 Ekim 1882]

⁴² BOA, Y.E.E., “Romanya’ya Dair Bükreş Sefiri Süleyman Hurşîd Bey’in Layıhası” Dosya:8, Gömlek:12, Tarih: H.2.08.1300

⁴³ BOA, Y.E.E.,8/12/ H.2.08.1300

⁴⁴ BOA, Y.E.E.,8/12/ H.2.08.1300

⁴⁵ Şehbenderlik, Ticaret nezaretinin teşekkülünden evvel ticaret işlerine bakmak ve tüccarlar arasındaki ihtilâfları halletmek ile vazifelendirilen memurun unvanıdır.

⁴⁶ BOA. İ. HR. 294/18564, 11 Şevval 1301 [12 Ekim 1885]

⁴⁷ Akciğer ve akciğer zarı iltihabı

⁴⁸ BOA. İ. HR. 297/18782, 13 Receb 1302 [28 Nisan 1885]

⁴⁹ Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Hariciye Nezaret-i Celilesinin Salnamesidir. İkinci defa. (1306). İstanbul: Matbaa-ı Osmaniye, 216; Mehmed Süreyya.(1996b). Sicill-i Osmanî. Cilt 5, haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1530.

⁵⁰ Hariciye Salnamesi, (1306), 596.; DOAS 1303, 41.defa, 413.

⁵¹ Mehmed Süreyya, (1999b), 1530.

⁵² BOA. İ. MMS. 44/1823, 28 Şaban 1298 [31 Ekim 1872]

⁵³ Kunalp, (1999), XXXIII-XXXIV; Sadiye Halil Eldem Hanımın vefat haberi için bkz. Vefat: Sadiye Halil ELDEM. (20.07.1964). Milliyet, 7.

⁵⁴ Hariciye Salnamesi, (1302), 322.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Vesikaları

Îrâde-i Hariciye (İ.HR.)

241/14335, 273/16540, 274/16639, 276/ 16844, 276/16883, 278/17009, 278/17012, 287/17943, 287/17969, 289/18141, 290/18224, 294/18564, 297/18782

Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH. SAİDd.)
10/63

Îrâde-i Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)

44/1829

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO)

131/43

Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E.)

“Romanya’ya Dair Bükreş Sefiri Süleyman Hurşit Bey’in Layihası” Dosya:8, Gömlek:12, H.02.08.1300

Salnameler

Salname-i Nezaret-i Hariciye, 1302 sene-i kameriyesine müsadif 1301 sene-i Şemsiyesi için tertib olunmuştur. Defa-i ula. (1302). İstanbul: Matbaa-ı Ebuzziya.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Hariciye Nezaret-i Celilesinin Salnamesidir. İkinci defa. (1306). İstanbul: Matbaa-ı Osmaniye.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Salnamesi 18.-41.defalar (1280-1303).

Telif ve Tetkik Eserler

İbn’ül-emin Mehmed Kemal ve Hüseyin Hüsametdin.(1984). Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümelere IV. Haz. Nazif Öztürk, Vakıflar Dergisi, sayı 18, 43-60.

Kuneralp, Sinan.(1999). Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922). İstanbul: İSİS.

Kurşun, Zekeriya. (2000). Mehmed Hurşid Paşa’nın Seyahatnâme-i Hudud Adlı Eserine göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Bâyezid Sancağı. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, sayı 2, 101-122.

Mehmed Süreyya.(1996). Sicill-i Osmanî. Cilt 2, haz. Nuri Akbayan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Mehmed Süreyya.(1996). Sicill-i Osmanî. Cilt 5, haz. Nuri Akbayan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pakalın, Mehmed Zeki.(1940). Tanzimat Maliye Nazırları. İstanbul: Kanaat Kitabevi.

Vefat: Sadiye Halil ELDEM. (20.07.1964). Milliyet, 7.

EK:

“Romanya’ya Dair Bükreş Sefiri Süleyman Hurşit Bey’in Layihası” Dosya:8, Gömlek:12, H.02.08.1300 (8 Haziran 1883)

BOA. Y. EE. 8/12-3

Bismillâh

Şimdiki Romanya Krallığını teşkil iden Eflâk ve Boğdân kıt'aları şimâlen ve şarken ve cenûben İslav cinsinden olan ahâlî ile meskûn memâlikin ortasında bulunduğu halde sükkânın asliyeti Latin cinsinden münşai olmak ve kurûn-ı kadîmeden ta şu zamânlara gelinceye kadar İslavların pek çok def'a taarruzâtına uğramış bulunmak sebebiyle Romanya ahâlîsi dâimâ Rusya devletini bir heykel-i mükerrir mazarrat add iderek karışık zamânlarda tecâvüzâtından ve evân-ı sulh ve müsâlemette hîle ve hud'asından ihtirâz idegelmişlerdir Halkın bence vukuât ile teyyüd eyleyen böyle bir fikri bi't-tab' hükûmetin ef'âl-i siyâsiyesine üssü'l-hareket olduğundan ve bundan otuz kırk sene evvel tev-ellüd etmiş olan muhâfaza-yı kavmiyet emelinin sâikasıyla gerek eski Fenerli Rum beylerinin bir asırdan ziyâde imtidâd eden zamân-ı hükûmetlerinde gars olunan ve gerek mine'l-kadîm hem-civâr İslav akvâmının ihtilâtıyla tebelleşine Yunan ve İslav âdât ve ahlâkından tecerrüd etmeğe çalıştıkça ve Üçüncü Napolyon'un Ulahların efkâr-ı kavmiyelerine muvâfık gelen teşvikâtı dahî inzimâm iderek Romen milleti Latin asliyetine ircâ' edilmek istenildikçe Romanyalılar İslav anâsırından ma'nen ve mâddeten bir kat daha tebâüd eylediklerinden fi zemâninâ İslavlar hakkında hissiyâtı nefret ve husûmetten başka bir şey değildir.

Diğer taraftan kezalik komşusu olan Avusturyalılarla Macarların eğerçi şu halden istifâde etmeleri lâzım gelir ise de Romenlerin günün birinde kendilerini yutabilmek iktidâr ve istidâdında olan devletlerden mütemâdiyen hâl-i ihtirâzda bulunmalarından başka Viyana kabinesinin politikasında hiçbir vakit eser-i sebât ve medâr-ı istinâd ve emniyet olacak hâlât ve niyyât görmemiş olduklarına ve yalnız Macarlara gelince onlarında gurûr ve taazzum-ı millileri hasebiyle Romenleri ez-kadîm nazar-ı hakâret tahtında tutmaları ve Transilvanya kıt'asında meskûn Ulah cinsinden iki milyondan ziyâde ahâlîye dâimâ huşûnetle muâmele göstermekte bulunmaları cihetleriyle Macarlarda Romanyalıların muhabbetlerine mazhar olamadıklarına mebnî Avusturya ve Macaristan Devleti dahî Romanya da politikaca bir mevki' tutamamış ve Tuna mes'ele-i hâzırası ise iki tarafın münâsebâtını büsbütün ihlâl eylemiştir Devlet-i âliyye'ye gelince Saltanat-ı seniyye-i Osmâniye'nin Avrupa kıt'asında neşr-i cenâh şevket u şan ve muzafferiyât-ı âliyesiyle cihânı lerzân ettiği zamânların ta bidâyetlerinde seyf galib-i adl ü dad-ı Osmâniye münkad olan Eflâk ve Boğdan memleketleri Avrupa'nın o asırlarda gördüğü inkılâbâtın huremâtından bu şeref-i berekât ile kurtulmuş ve sedîd-i celâdet masîr-i şehriyarinin sâye-i himâyet-i müessiresi altında beş asır müddet selâmet-i kavmiye ve mezhebiyelerini muhâfaza etmiş olub eğerçi Romenler böyle bir ni'metin tamamıyla kadrini bilerek Devlet-i âliyye'den fekk-i râbıta-yı tabiyyet ve tahsîl-i muhtâriyet sevdasında çok vakitler pâ-ber-câ-yi inâd ve nihâyet muhârebe-i ecza netîcesinde nâil mâ fi'l-fuâd olmuşlar ise de hürriyet ve milliyetlerinin mahv u indirâsına bunca zamân hâil ve mânî olan ve bekâ-yı siyâsiyelerini münferiden te'mîn eden ol sedd-i âheninin zill hâris üzerlerinden zâil olunca ve müstakiliyet-i idârenin şaşaa-yı zâhiriyesi lezzetini muhâfaza-i hayât esbâbının [1] artık kendi kendilerine taharrîsi ve istihsâli gibi bir emr-i düşvârın merâreti mahv eyleyince ettiklerine pişman oldular ve ale'l-husûs fevâid-i kesîre ve add ile ve fi 4 Nisan sene 1293 [16 Nisan 1877] târihli bir mukâvele-i hafîye ve mahsûsa mûcibince tamâmiyet-i mülkiyelerini sarâhaten te'mîn iderek kendilerini meydân-ı harbe atan Rusya devletinin daha mesâlihe olunmaksızın Besarabya kıt'asını ellerinden aldığını görünce kimin dost kimin düşman olduğunu iyice anladılar Hele Romanya'nın şark

ve şimâlden etrafını kuşatmış olan Slav hâilinin dehşeti yetip dururken Bulgaristan nâmıyla cenûb cihetinde dahî bir Slav hükûmetinin te'sisine ma'nen ve fi'len yardım etmiş olmalarından dolayı Romenlerin nedâmetleri derece-i kemâldedir Gerek şu hâl ve gerek zîr-i himâyet-i Saltanat-ı seniyyede buldukları müddetçe kavmiyet ve mezheb ve lisânlarının ve selâtin-i a'zam hazerâtı taraflarından ihsan buyrulmuş olan imtiyâzât ve müsâadâtın zerresine hâlel gelmemek şartıyla tamami muhâfazasına muvaffak olmuş ve Devlet-i âliyye'den hiçbir vakitte bi-eyyi vechinkân ednâ-yı mertebe fenâlık görmemiş olmalarını der-hatır ettikçe Romen milleti hayliden hayli uyanmış ve Slav dâhiyyesi karşısında bekâ-yı hayat-ı milliyeleri kazıyyesinin Devlet-i âliyye'nin menâfi-i mülkiyesinden ayrılmadığı indlerinde pekiyi anlaşılmıştır.

Vâkıa ahvâl-i ma'rûzadan ve teemmül-i encâmdan mütevellid olan işbu hissiyâta ve Devlet-i âliyye hakkında olan emniyet ve itimâda Romen millet ve hükûmetinin sûret-i umûmiyye de iştirâk ettiğini iddiâ' etmek ve bugünkü günde Romanya da ve husûsen Boğdan cihetinde Rusya politikasını tervic eden yoktur demek câiz olamaz ve câ-be-câ ser-kâr de ve müteneffizân memleket meyânında ve âlâyiş-i medeniyet-i garbiyye meftûn olan nev-resîdegân içinde hâlâ ez-dil ü cân Rusya'ya mâil ve bir takımında Avusturya politikasına mütemâyil kimseler görülegeldiği ve bunlarda bizi nazar-ı bürûdele görenler çok olduğuna inkâr olunamaz ise de erbâb-ı hükûmetin ekseriyeti ve efkâr-ı umûmiyyenin en büyük kısmı Rusya'dan müteneffir ve Avusturya'nın niyyât ve tasavvurâtından müteharriz ve Devlet-i âliyye'ye muhibb ve meyyâl olub bunlar kudret-i Osmâniye'nin aktâr-ı şarkiye de daha pek çok huremâta mukâvemet-i kâbiyyet ve kifâyetinden kat'a ümitsiz değildirlen.

Devlet-i âliyye'nin politikaca çekmekte olduğu hıyânetler Romanya da nazar-ı teessüfle görüldüğü misillü devletin ve tebaa-yı şâhânenin hayır ve selâmetini mücib olan ahvâl memnûniyetle telâkki olunmakta ve binâenaleyh sâye-i hazret-i mülûkâne de Almanya ile hâsıl olan münâsebât hasene-i meveddet ve muhabbet pek hüsn-i te'sir etmektedir Slav seyline sedd-i sedîd olacak olan ve Avusturya devletini dahî kendisine isnâd olunagelen makâsid-i muzırradan alıkoymağa da her çare add edilen Almanya ve Avusturya ve İtalya ittifâk-ı müsellesine Devlet-i âliyye dahî dâhil olur ise ittifâk-ı mezkûrun bi't-tab'i kuvvet ve te'siri artacağından ve Avrupa da bekâ-yı muvâzene-i düveliyeyi sınımış olarak te'sis edecek bir ittifâk-ı kavıyyeden en ziyâde hisse-mend-i selâmet olacak akvâmın biri de Romen[2] milleti olduğundan Saltanat-ı seniyyenin emr-i mühimme muvaffakiyeti Romanya da cidden ârzü olunmaktadır hattâ Romanya kralı imparator __ olan karâbeti cihetle bi't-tab' mürevveci olduğu Almanya politikasını Devlet-i âliyye'nin iltizâm ve tercîh buyurmasını ve ıslâhât-ı askeriye ve mülkiye için Almanya erbâb-ı ma'lûmâtına mürâcaat buyrulmuş olmasını gâyet sitâyîş ve takdîr eylediğini bi'd-def'ât çâker-i keminelere söyledi.

Tafsîlât-ı meşrûha Saltanat-ı seniyyece bugünkü günde müttehad olan politikaya Romanya hükûmetinin cesim memnûniyetle baktığını ve kendisinin dahî Devlet-i âliyye ile münâsebâtını hakikaten bir samîmî esâs üzerine temhîd etmeğe tamamiyle müstaid olduğunu arz etmek maksadından ibârettir ve şimdi Bükreş'te Hâriciye Nâzırı Mösyö Sturza'nın Rusya politikasının en büyük husemâsından olması ve bizim hayır ve selâmetimizi isteyen takımında bulunması dahî meşhûd olan istîdâdın kuvvetini arttırmaktadır.

Binâenaleyh mütâlaat-ı kâsır-âneme göre bizce Romanya ile bir derece daha hüsn-i i'tilâf yoluna

gidilse hâlen ve istikbâlen fâideden hâli değildir Vâkıa orası daha dün devletin taht-ı tâbiyyetinden çıkmış ve bugün henüz istiklâl ve krallık hevesleriyle meşgul bulunmuş bir hükûmet-i nev-resîde olmaktan nâşi Avrupa'nın muvâzene-i siyâsiyesinde mikdâr ve i'tibârı ehemmiyetten ârî ise de muhârebe-i âhirede Rusya'ya muâvenetinin bizce olan mazarratı memleketin ehemmiyet-i asliyesi nisbetinden ziyâde görüldüğünden bu nokta-i nazardan bakılırsa hükûmet-i mezkûre ile güzel geçinmekliğimiz etrafımızı sarmış olan düşmanlardan birinin olsun eksilmiş olmasını intâc edebilir Bir diğer noktadan nazar olundukta hüsn-i münâsebâtta hâlen olacak fâidemiz evvelen Romanya'nın her tarafına gelip giden tebaa-yı şâhânenin mikdârı yirmi beş otuz bin nüfûs derecesinde olduğu cihetle bunların hükûmet-i mahalliyeden muhtâc oldukları teshîlat ve hüsn-i muâmelâta tamamen mazhariyyetleri ve sâniyyen Dobruca'daki elli bine mütecâviz ehl-i İslâm'ın husûl-ı âsâyîş ve istirahatları makasidine münhasır kalır ise istikbâlen melhûz olan menfaat bir gaile-i hâriciye ve yâhud Bulgaristan'ın fesâd ve şûriş zuhûru takdîrinde Romanya'dan belki bazı mertebe muâvenet-i mâddiye bile görülmek ihtimâli gibi gâyet ehemmiyetli olabilir Çünkü ma'lûm-ı âlî buyrulduğu veçhile Romanya Krallığı civarımızda bulunan hükûmât-ı sagîrenin en büyüğü ve hattâ nüfûs ve askerce Yunanistan'dan iki kat ehemmiyetli olub tensikât-ı cedîdesi iktizâ'sınca el-hâletü hâzihi yüz binden ziyâde asker çıkarmağa iktidâr hâsıl etmiş ve kuvve-i mâliyesi yüz yirmi üç milyon franklık açıksız bir bütçe ile tevâzün etmekte bulunmuştur.

Bâlâda arz u beyân olduğu vech üzere Romenlerin bize karşı görülen hüsn-i istidâdına binâen Devlet-i âliyye'nin onların hükûmetiyle şimdikinden daha samîmî bir muhâdenet peydâ etmesinin esbâbı dahî zann-ı kem-ter-âneme göre emr-i müşkil olmadığı gibi bu maksada vâsıl olmak devletin menâfi'-i siyâsiye ve mülkiyesine muhâlif bir gûna fedakârlığa dahî muhtâc değildir ve hârici politika ca devletin çekindiği menâbi'-i mazarrat olanlar içinde masâdir-ı musîbet olduğuna ve bi'l-akıs bekâyı müsâlemet zımnında Saltanat-ı seniyye tarafından her ne tedbîr ittihâz buyrulur ise onların dahî emniyet ve selâmetleri onda olacağına mebnî menâfi'-i tarafeyn[3] tamamıyla yek-diğere muvafıktır Binâberin husûl-i hüsn-i i'tilâf kaziyyesi iki taraftan mübâdele-i te'mînât samîmiyyeden başka tedbîre mütevakkıf olmayıp şu kadar var ki verilir alınacak te'mînât-ı hükm ve te'sîrden hâli kalmamak üzere hüsn-i niyetimizin isbât olunması muktezî ve bu dahî evvel emirde derdest olan bazı işlerin bir ân evvel netîcelendirilmesiyle hâsıldır Eğerçi mesâlih-i mebhûsün-anhanın her biri bir sebebe mebnî muallâk kalmış ve iki taraftan devâm eden teşebbüsât henüz bir karâr bulamamış ise de bunlardan Devlet-i âliyye'ye taalluk edenlerin zararsızcalarında ve meselâ üserâ-yı harbiyeye masârifinden borcumuz olan bir milyon dört yüz bu kadar bin frankın bir sûret-i haseneye rabt ile kapatılmasında ve Romanya tebaasının tasarruf-ı emlâk ruhsat matlabesinden mal'en ve mülken mazarratı olmayacak bazı müsâadât gösterileceği va'd olunur Ve'l-hâsıl hakikaten uyuşulmak yoluna gidilir ise bizimde Romanya'daki şebenderlerimizin ifâ-yı me'mûriyete me'zûniyetleri ve Dobruca muhâcirînin arâzî-i mazbûtası mes'eleleri gibi işlerimizin mukabeleten derhâl tesviyesi taleb ve istihsâl olunacağı me'mûl-ı kavîdir ve bir kere mevcûd olan müşkilât ortadan kaldırılınca artık bundan böyle zuhûr edecek işlerin hüsn-i niyet tarafının sevkiyle dūçâr-ı işkâl olmayarak cereyân edeceğinde şübhe yoktur.

Mütâlaa-yı kasıra-ı kem-ter-âneme göre Romanya ile böyle bir politika mesleği tutulur ve devâm da edilir ise hüsn-i te'sîrâtının Sırbistan ve Karadağ hükûmetlerine her ve Bulgaristan emâretine dahî müceb-i intibâh olması ihtimâlden kat'â baîd değildir Bu küçük hükûmetlerin Avusturya ve Rusya'nın ecniha-ı himâyetlerine sığınmış olmağla inde'l-hakika bir meyl-i kalbi eseri olmayıp Avrupa haritasında

ve düvel-i muazzama kurmakta oldukları büyük büyük planların karşısında hiç mesâbesinde kalan vücûd-ı siyâsiyelerini âfât-ı melhûzadan kurtarmak maksadıyla ihtiyâr ettikleri tedâbîr-i zarûriye iktizâ'sındandır Meşîme-i zamândan bi'l-âhire neler doğacağı eğerçi peşinden kestirilemez ve uzemâyı siyâsiyenin neler düşündükleri bilinemez ise de bu küçük hükûmetlerin selâmet-i milliyelerini muhâfaza emeliyle dönüp dolaşp bağlanacakları nokta bir müddetten beri (Balkan Konfederasyonu) nâmiyle politika meraklıları lisânında deverân etmekte olan ittifâk-ı hükûmât-ı sagire hayaline vücûd vermek olacaktır zann olunur Eğer ittifâk-ı müsellesenin muakkabı olarak Avrupa-yı şarkiye de böyle bir nevzâd-ı ittihâd dahî vücûda gelir ise onun tahtında müştedd olan maksad tahmîn olunduğu vecihle Rusya'nın eser-i himmeti olmaktan ziyâde bir taraftan dâhiye-i şimâlin bütün İslavları Rus etmek tasavvuru aleyhinde ve bir yandan da Avusturya'ya isnâd olunagelen niyyât istilâ cûyâna mukabelesinde muhâfaza-yı bekâ tedbîri olsa daha muhtemeldir O halde bu hükûmetlerin cümlesi Devlet-i âliyye'den ziyâde mahal-i emniyet bir istinâd-gâh bulamayacaklarından ve devletin dahî onların devâm-ı müsâlemet politikasına mümaşât etmiş Saltanat-ı seniyyenin menâfi'ine mugayir düşmeyeceğinden bu küçük hükûmetlere imkân derecesinde rû-yi dil göstermek ve bu ihtimâle göre Devlet-i âliyye'nin istifâdesi yollarını şimdiden hazırlamak devlet için pek lüzûmlu gibi görünüyor.

Romanya'nın politikaca mevki' ve istidâd-ı hâzırının ve Devlet-i âliyye'ye siyâseten takribinde min gayri haddin mütâlâa kılınan fevâidin ber vech-i meşrûa atebe-i ulyâ'ya[4] arzına cesaret kılındığı gibi şurasının dahî beyânına cüreti farîza-yı zimmet ubûdiyet ve me'mûriyet add iderim ki bâlâda arz olunduğu vecihle bazı mesâlih-in hasbe'l-icâb akd-i tehhürata ducâr olmasından dolayı Romanya hükûmetiyle olan münâsebâtımıza el-hâletü hâzihi küllî halel-kârî olarak her ne işimiz olur ise cümlesini müşkilât ve ta'vizâta düşürmeğe Romenler hele bir müddetten beri pek iltizâm etmekte olduklarından mesâlih-i vâkîânın önü mertebe-i netîcesi istihsâl edilemeyerek bu hal gittikçe ağırlaşp sefâret-i seniyyenin mevki'i güçleşmekte ve Dobruca ehl-i İslâmı dahî dolayısıyla bundan çok zarar görmektedir Binâenaleyh şu hale bir nihâyet verilmesi maslahaten ehemm ve elzem olub ol bâbda ittihâz buyrulacak tedbîr ise münhasıran re'y u fermân-ı âliye menut olmağla katıbe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir fi 2 Şaban sene [1]300 fi 26 Mayıs [12]99 [8 Haziran 1883]

Kulları
Bükreş Sefiri
Süleyman Hurşid

tarih evresi

Aylık Tarih ve Kültür Dergisi